

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE AZERBAYCAN; STRATEJİK İŞBİRLİĞİ KAPSAMINDA
ASKERİ İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Rauf KAMİLZADE
(Y1512.305005)**

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil VELİ

OCAK 2019

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY FORMU

Enstitümüz Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler ve Terorizm Araştırmaları Tezli Yüksek Lisans Programı **Y1512.305005** numaralı öğrencisi **Rauf KAMILZADA**'ın "**Türkiye Azerbaycan; Stratejik İşbirliği Kapsamında Askeri İlişkiler**" adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 09.01.2019 tarih ve 2019/01 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Tezli Yüksek Lisans tezi 24.01.2019 tarihinde kabul edilmiştir.

	<u>Unvan</u>	<u>Adı Soyadı</u>	<u>Üniversite</u>	<u>İmza</u>
Danışman	Prof. Dr.	Kamil VELİ	İstanbul Aydın Üniversitesi	
Asıl Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Hüseyin KAZAN	İstanbul Aydın Üniversitesi	
Asıl Üye	Doç. Dr.	Ali ASKER	Karabük Üniversitesi	
Yedek Üye	Dr. Öğr. Üyesi	Ersin MÜEZZİNOĞLU	Karabük Üniversitesi	
Yedek Üye	Prof. Dr.	Ercan EYÜBOĞLU	İstanbul Aydın Üniversitesi	

ONAY

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisanstezi olarak sunduğum “Türkiye Azerbaycan; Stratejik İşbirliği Kapsamında Askeri İlişkiler” adlı, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (03/01/2019)

Rauf KAMİLZADA

ÖNSÖZ

Kıymetli bilim insanı, aydınımız, Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU Hocam başta olmak üzere, zamanını ayırarak tez savunmama katılan saygı değer jüri üyelerimize, ayrıca Yüksek Lisans eğitimi aldığım dönemde bilgileriyle bana katkı sağlayan, destek olan hocalarıma ve bu süreçte yardımlarını esirgemeyen İstanbul Aydın Üniversitesi ailesi çalışanlarına saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ocak 2019

Rauf KAMİLZADA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
ÖZET	xv
ABSTRACT	xvii
1. GİRİŞ	1
2. TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	5
2.1. İlk Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurulmasına Kadarki Dönem	5
2.2 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi	14
2.3 Sovyetler Birliği Dönemi	20
3. AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI İLİŞKİLERİN YENİ BOYUT KAZANMASI; KARDEŞLİKTEN STRATEJİK ORTAKLIĞA	25
3.1 Bağımsızlığın İlk Yılları.....	25
3.1.1 Sovyetler Birliği'nin dağılması.....	25
3.1.2 Azerbaycan'ın bağımsızlığını geri kazanması.....	32
3.1.3 Türkiye ile ilk ilişkiler	39
3.1.4 Karabağ sorunu ve Türkiye.....	42
3.1.4.1 Karabağ sorunu	42
3.1.4.2 Türkiye'nin Karabağ politikası	49
3.2 Haydar Aliyev Dönemi	51
3.3 İlham Aliyev Dönemi	52
4. STRATEJİK ORTAKLIK VE ASKERİ İLİŞKİLER	55
4.1 Ortak Hedefler ve Karşılıklı Çıkarlar	55
4.1.1 Ekonomik ilişkiler.....	56
4.1.2 Karşılıklı enerji politikaları.....	59
4.2 Stratejik Faaliyetler	61
4.2.1 Stratejik İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması	61
4.2.2 Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi	62
4.3 Askeri İlişkiler	63
4.3.1 Askeri eğitim ve ortak askeri çalışmalar.....	64
4.3.2 Savunma sanayisi işbirliği	65
5. SONUÇ	67
KAYNAKLAR	71
ÖZGEÇMİŞ	73

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ADC:	Almanya Demokratik Cumhuriyeti
ADHP:	Afganistan Demokratik Halk Partisi
AFC:	Almanya Federatif Cumhuriyeti
AHC:	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
DKÖV:	Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1: Azerbaycan'da Milli Dirçeliş Günü	36
Şekil 3.2: Dağlık Karabağ ve etraf illerin haritası.	46
Şekil 3.3: Şehirlerin İşgal Tarihleri	49

TÜRKİYE AZERBAYCAN; STRATEJİK İŞBİRLİĞİ KAPSAMINDA ASKERİ İLİŞKİLER

ÖZET

1990'lı yıllardan itibaren SSCB'de daha açık bir şekilde kendini gösteren siyasi ve ekonomik buhranlar bölgenin siyasi manzarasında kısa bir süre içerisinde büyük değişikliklerin ortaya çıkacağına ayak sesleriydi. Nitekim, bu durum 1991 yılında bağımsızlık hareketinin tüm birlik ülkelerine yayılması ile sonuçlanacak, zamanla kan dökülerek işgal edilen bu topraklar tekrar bağımsızlık mücadelesi vererek bağımsızlıklarına kavuşmaya başlayacaklardı ki, bu süreçte bağımsızlığını elde eden 15 ülkeden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'ydı. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra hem siyasi ve ekonomik, hem de askeri ve sosyo-kültürel açıdan yeni bir sayfa açılmış, bu süreçte ise Batı dünyasına entegrasyon sürecinde yeni ilişkilerin geliştirilmesi hız kazanmakta iken, aynı zamanda dil ve kültür birliği ile ortak tarihi geçmişe sahip olan Türkiye ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi bu dönemden itibaren artan bir seyir ile günümüze kadar uzanan güçlü bağları da beraberinde sunmuştur.

Sovyetlerin dağılması ile birlikte yeni bir dönüşüm sürecine giren diğer ülkeler gibi Azerbaycan da bu dönemi hiç de kolay bir şekilde atlatamamıştır. Bağımsızlığını yeni kazanan ülkenin uluslararası arenada tanınması en büyük siyasi hedeflerden birini oluşturmaktaydı ki, bu süreçte de Azerbaycan'ı 9 Kasım 1991'de bağımsız olarak tanıyan ilk devlet Türkiye olmuş, bununla da temelleri atılan yeni dönemde ikili ilişkiler her geçen gün güçlenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Ortak tarihi geçmiş, ortak dil ve kültür bu ilişkilerin temelini oluşturmasına rağmen ortak ekonomik ve siyasi hedeflerin de bu süreçte önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır. Nitekim, Azerbaycan'ın bölgedeki güçlü konumunu koruması ve bağımsızlığını güçlendirmesi, toprak bütünlüğüne yönelik mevcut tehditlerin ortadan kaldırılması, ayrıca zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar bölgesinin mevcut potansiyelinden yararlanılarak Batı ülkeleri ile olan ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye'nin müstesna rollere sahip olduğu aşikardır. Bütün bunları göz önünde bulundurarak, bu çalışmada Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin tarihsel gelişim sürecinin derinlenmesine incelenmesi, ilişkilere yön veren tarihsel olayların ele alınıp değerlendirilmesi araştırmanın temel amacını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Türkiye, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Stratejik Ortaklık.*

MILITARY COOPERATION ON THE SCOPE OF TURKEY-AZERBAIJAN STRATEGIC PARTNERSHIP

ABSTRACT

The political and economical depression that could be seen in the USSR from 1990s, were the footsteps of major changes in the regions' political landscape in a very short time. In fact, this would result with the spread of independence movement to all Union countries in 1991, and the territories that were occupied with violence and bloodshed would begin to gain their independence again with the struggle for liberty, and in that process Azerbaijan was one of the 15 countries that achieved its independence. After gaining its sovereignty from the USSR, a new page has been opened in political, economic, military and socio-cultural strategies, while development of new relations as a part of integration process into the Western world started to gain momentum, also relations with Turkey which both nations share a common language, culture and history, started to continuous development that these strong bilateral ties continue to grow till the present day.

Like other countries that entered a new transformation process after the dissolution of the Soviet Union, Azerbaijan did not pass the process without pain. In this process the recognition of newly independent country in the international arena was one of the greatest political achievement and Turkey was the country that firstly recognized Azerbaijan as independent on November 9, 1991, and that was the birth of new phase in the relations between two countries which continues till today. There is no doubt that common history, language and culture are the main components of that relationship, but it also should not be forgotten that common economic and political targets also have an important role in that process. Therefore it is known fact that for maintaining Azerbaijan's strong position in the region, and to strengthen its independence, eradicating existing threats for its territorial integrity, and in developing relations with Western countries with benefiting from the potential of the Caspian region that has rich energy resources, Turkey plays an exceptional role. Considering all of these factors, the main purpose of this study is to investigate the historical development process of Turkey-Azerbaijan partnership and reveal the historical factors that reshape the relations.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, Azerbaijan-Turkey Relations, Strategic Partnership.*

1. GİRİŞ

1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması Azerbaycan'ın tarihi topraklarının Rusya ve İran arasında parçalanması sürecini başlatırken, bunun devamında 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Kuzey ve Güney Azerbaycan tamamen birbirinden kopartılmıştır. XX yüzyıldan itibaren uluslararası arenada meydana çıkan konjonktürel değişim ve bunun bir uzantısı olarak ortaya çıkan yeni şartlar bağımsızlığını elde etmek isteyen Azerbaycan'a önemli fırsatlar getirmiş ve nihayet 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Sadece yirmi üç ay bağımsızlığını sürdürebilse de Azerbaycan'da devlet geleneklerinin tekrar kurulması adına önemli gelişmelerin yaşandığı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirası üzerinde 1991 yılında çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

Tarih boyunca Azerbaycan'ın devlet gelenekleri hem iç hem de dış faktörlerden kaynaklanan tehditlere maruz kalmış, bölgenin özellikle jeopolitik açıdan sahip olduğu elverişli konumu ve doğal kaynaklar açısından da zengin bir coğrafya olması nedeni ile her zaman büyük devletlerin de politikalarında önemli bölgeler arasında yerini almıştır. Tesadüf değildir ki, bir zamanlar Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasında gerçekleşen mücadelelere sahne olan bu topraklar üzerinde zamanla İngiltere ve Almanya gibi devletlerin de stratejilerini uygulamaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu ilgi günümüzde de önemini korumaya devam ederken bölgenin farklı çıkarlara sahip devletler arasındaki mücadelede ayakta kalmak, varlığını sürdürmek şüphesiz yalnızca başarılı bir politika geliştirilerek mümkün olabilir. Bu kapsamda dünyanın iki önemli güç odakları olarak kabul edilen Rusya ve Batılı devletler ile dengeli ilişkilerin geliştirilmesi çağdaş Azerbaycan'ın politik stratejisinde önem verilen konulardan biri olarak kabul edilmektedir. Bunun yanısıra ortak dil, kültür ve tarih bağı ile birbirine bağlanmış ve Azerbaycan'ın milli devlet geleneklerinin tarihsel süreç içinde de korunup geliştirilmesinde aktif bir rol üstlenmiş Türkiye ile olan ilişkilerin daha da pekiştirilmesi dış politikada önem verilen diğer bir husustur. Türkiye'nin Azerbaycan için önemini göz önünde bulundurarak, bu çalışmada Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ilişkileri tarihsel süreç içerisinde incelenerek, bu ilişkilerin geliştirilmesine etki eden faktörler değerlendirilmiştir. Devamında ilişkilerin günümüzde kardeşlikten stratejik

ortaklığa doğru göstermiş olduğu değişimin ve bu değişimin getirmiş olduğu askeri, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yeniliklerin ele alınması hedeflenmiştir.

Tarihi dönemler içerisinde Azerbaycan Türkiye ilişkileri her zaman her iki ülkenin de ulusal stratejilerinde öncelik arz eden meselelerden biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Rus ve Ermenilerin esareti altında olan Bakü'nün işgalden kurtarılmasında Kafkas İslam Ordusu'nun vermiş olduğu mücadele bile iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel temellere dayandığı hipotezini doğrulamaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin büyük kayıplarla yüzleşmesi bu desteğin kesilmesi ile sonuçlanmış ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti de kuzeyde kuvvetlenen Rusya'ya karşı mücadelede başarısız olarak bağımsızlığını sadece 1920 yılına kadar sürdürebilmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren hızlanan Sovyetler Birliği'nin tarihsel çöküş süreci, Azerbaycan'da da bağımsızlık hareketinin başlanması ile sonuçlanmış, bağımsızlığa giden bu yolda verilen mücadelelere karşı Sovyetler Birliği güç kullanmaktan kaçınmamış olsa bile artık meşrutiyetini kaybeden bu yapı Azerbaycan üzerinde kontrolü uzun süre devam ettirememiş ve nihayet 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığına tekrar kavuşmuştur. Azerbaycan'ın bundan sonraki süreçte en temel siyasi hedeflerden birini gerçekleştirme yolunda Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olarak tarihe geçmesi önceki dönemde var olan güçlü diplomatik desteğin de kaldığı yerden devam ettirileceğini gösteren güçlü sinyallerden biri olarak değerlendirilmelidir. Tarihsel süreç içerisinde ortak tarihi geçmişe, ortak kültüre ve değerlere dayalı olarak kurulan kardeşlik ilişkilerinin günümüzde ortak askeri, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel ilişkilerle de güçlendirildiği ve böylece "Stratejik Ortaklığın" pekiştirilmesine yönelik önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bundan yola çıkarak, bu çalışmanın temel amacı ilişkileri tarihsel açıdan ele alarak derinlemesine incelemek, aynı zamanda modern ilişkilerin temelini oluşturan yapıtaşlarının da ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.

Bu çalışmada Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler üç bölüm altında incelenmeye tabi tutulmuştur.

Birinci bölümde Azerbaycan ve Türkiye ile ilgili bilgiler tarihi dönemler içerisinde bölgede kurulan devletlerin uyguladıkları politikalar kapsamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Tezin ikinci bölümde Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurulmasından günümüze kadar geçen süreç incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda hem Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin işgali altında olduğu dönemlerde, hem de çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandıktan sonra her iki ülkede de uygulanmakta olan politikalar ortaya konulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde Azerbaycan-Türkiye arasındaki ilişkilere yön veren meseleler derinlemesine incelenmiştir. Bu kapsamda Kardeşlikten Stratejik Ortaklığa geçiş ile birlikte askeri, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel boyutların göstermiş olduğu değişim tüm faktörlerin ayrı-ayrı değerlendirilmesi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. İlk Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurulmasına Kadarki Dönem

Azerbaycan Türkleri ve Türkiye Türkleri aynı soydan gelmekte olup, aynı dilin farklı şivelerini konuşan Oğuz Türklerini temsil etmektedirler. Miladın 3 bin yıl öncesinden başlayarak Azerbaycan topraklarında ve Anadolu'da erken Türk birliklerinin(Aratça, Turukkiler, Sular, Lullubiler, Kutiler) olmasına dair bulgular mevcuttur (Bünyadov,1994:77-82). Lakin bölgenin kaderini değiştiren hadise olarak nitelendirilen Oğuz Türklerinin buraya göç etmesi ve yerleşik hayata geçmesi ise 11. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Oğuz boylarından töreyen ve buraya göç eden Selçuklu Türkleri, bu topraklara gelmeden önce 9. yüzyılda Hazar Denizi ve Aral Gölü arasındaki bölgede yaşamaktaydılar. Kınık kolundan gelen Selçukluların önderi Selçuk Bey ömrünün 50 yılını at sırtında, savaşlarda geçirmiş çok saygın ve sevilen bir savaşçıydı. 10. yüzyılda İslam dinini kabul ederek, tayfasını da Müslümanlaştıran Selçuk Bey'in nüfuzu ve gücü giderek çoğalıyordu. Bu durum onun ordu komutanlığını yaptığı Gazneli 1. Mahmut'u (988-1030) giderek tedirgin etmekteydi. Bu sebepten o, Selçuk Bey'in oğulları Mikayıl ve İsrail'i esir alarak, Selçuklular'ı 1009 yılında Horasan'a göçe zorladı (Turan,57:1969). Horasan'a geldikten sonra Selçuk Bey'in torunu Tuğrul Bey vazgeçmeyerek kardeşlerini de aynı çatı altında topladı, daha da güçlenmeye başladı ve 1038 yılında Nişabur'u ele geçirerek kendisini Sultan ilan etti. Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1038-1157) kurulmuş oldu (Rzayev, 2016:70).

Bu olaydan iki sene sonra Tuğrul Bey Gazneli Mesut'u Dandanakan Savaşı'nda mağlup etti ve bütün Horasan'ı ele geçirdi (Turan,1969:65-66). Selçuklular bu galibiyetin ardından sınırlarını daha da genişletmek istediler. Tuğrul Bey (1038-1063) 1045 yılında Hemedan'ı, 1050 yılında İsfahan'ı ele geçirdi. Daha sonra sırasıyla İran'ı, Irak'ı, Anadolu'yu, Suriye'yi, Arabistan Yarımadası'nı, Kuzey Kafkasya'yı, yani Türkistan'dan Aralık Denizi'ne, Derbent'ten Fars Körfezi'ne kadar bütün toprakları fethetti. Tuğrul Bey'in komutanlığında Selçuklular 11. yüzyılın ortalarına doğru Selçuklu Devleti topraklarını Azerbaycan'a kadar genişlettiler. Askeri güçleri

yetersiz olan Şeddadiler ve Revvadiler Devleti para ve hediyeler vererek Tuğrul Bey'in yönetimine girmeyi kabul ettiler. Seferlerini sürdüren Selçuklular ise 1055 yılında Hilafetin başkenti Bağdat ele geçirildiler (Bünyadov,1994:290).

1063 yılında Tuğrul Bey Rey'de vefat etti. Yerine kardeşinin oğlu Alp Arslan (1063-1072) geçti. Amcasının genişleme politikalarını benimseyen Alp Arslan Bey de, Selçuklu Devleti'nin topraklarını yeni bölgeler katmaya devam etti. Önce Merend'i ele geçirdi. Daha sonra Nahçıvan yönünde hareket etti. Nahçıvan'ı tuttuktan sonra Ermeniye'ye yürüş yapmayı planlasa da, Hoy ve Selmas'ta çıkan ayaklanmalar onu geri dönmeye mecbur bıraktı. Geri dönen Sultan Alp Arslan isyanı kısa sürede bastırdı, isyanın çıkarılmasına aracılık eden tüm sorumluları cezalandırdı.

Selçukluların başarılı bir şekilde hayata geçirdiği genişleme politikaları ve Anadolu'yu da bu planın birer parçası olarak görmeye başlamaları Bizans İmparatorluğu'nu tedirgin etmeye başlamıştı. Bu ilerleyişi engellemek isteyen Bizans İmparatorluğu büyük askeri hazırlıklardan sonra Malazgirt yakınlarında Selçuklu Devleti ile karşı karşıya geldi. Türklere Anadolunun kapısını açan savaş olarak da tarihe geçen Malazgirt Savaşı, Alp Arslan'ın Bizans'ı mağlup etmesi ve Anadolu'nun büyük kısmının ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır (Bünyadov,1994:291). Sınırlarını genişletmekle beraber Selçukluların bu zaferle birlikte dünyada nüfuzu da yükselmiş, böylece Malazgirt Savaşı'yla Anadolu toprakları günümüze kadar devam edecek şekilde Türk yurduna dönüştürülmüştür.

1072 yılında Sultan Alp Arslan'ın vefat etmesinden sonra yerine onun oğlu Melikşah (1072-1092) geçti. O da aynı şekilde babasının başarılı yönetimini devam ettirdi (Məmmədov,2015:82).

Sultan Tuğrul'un kendi çocuğu olmadığı için vefatından önce tahtını kardeşinin oğlu Alp Arslan Bey'e devretmesi amcasının oğlu Kutalmış ve onun oğlu Süleyman'la bir takım çekişmelere neden olmuştu. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah döneminde ise Süleyman'la olan taht kavgaları daha da şiddetlendi. Süleyman Bey Melikşah'a tabi olmayarak önce Suriye'ye göç etti orda başarılı olamayınca Anadolu'ya yürüş yaptı. 1078 yılında İznik'i ele geçirerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni (1078-1308) kurdu (Şeker, 2016:44). Anadolu Selçuklu Devleti'yle ilgili tarihçilerin kabul ettiği iki farklı görüş vardır. Bazı kaynaklarda Anadolu Selçuklu Devleti ayrı devlet olarak ele almasına karşın, bazı tarihçilere göre ise farklı devlet fikri reddedilerek Büyük

Selçuklu Devleti'nin bir parçası olduğu görüşü savunulmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan ayrılması günümüz Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türklerinin ayrılmasının başlangıcı olmuştur.

Selçuk Bey'in torunları arasında sürekli devam eden iç çekişmeler sonucunda zayıflayan, nihayet 1157 yılında parçalanan Büyük Selçuklu Devleti'nin yerinde Kirman, Konya, Suriye, İrak Selçuklu Sultanlıkları kuruldu. Azerbaycan İrak Selçuklu Sultanlığı'nın idaresinde kaldı. İrak Sultanlığı bu dönemde gücünü kaybetmiş, İldenizler tarafından yönetilen, sadece formaliteden var olan devlet haline gelmiştir. Daha sonradan bölgenin bütün diğer devletleri gibi Moğol İmparatorluğu'nun işgaline maruz kalarak, imparatorluğun bünyesine katılmıştır (Məmmədov,2015:64-75).

13. yüzyılın başlarından itibaren Moğolların meydana çıkması Asya kıtası tarihte ciddi değişikliklere sebep oldu. 1206 yılında, Cengiz Han'ın Moğol tayfalarının başkanı seçilmesinden sonra, Moğollar kapsamlı işgalci yürürlere başladı. Çin, Merkezi Asya, İran, Kafkaslar, Anadolu, Doğu Avrupa devletleri Moğol istilalarından etkilendi. Bir çok devletler yıkıldı, yerine Cengiz Han'ın oğullarının önderliğinde yeni devletler kuruldu (Əhmədov,2013:9).

Azerbaycan, Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han'ın 1256 yılında kurduğu İlhanlılar Devleti'nin (1256-1336) idaresine geçti. Hülagüler'in hükümranlığı 1357 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte Kızıl Orda Devleti'nin saldırılarıyla yıkılmıştır. Lakin Kızıl Orda Devleti de Azerbaycan'da ayakta kalamadı (Abdullayev, 2016:100-107).

Selçukluların yıkılmasından sonra, Azerbaycan Türkleri sırasıyla, İldenizler, Harezmşahlar, İlhanlılar, Çobanoğulları, Celayırlar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular devleti içerisinde varlıklarını sürdürmüş, nihayet 1501 yılında kurulan Safevi İmparatorluğu'nun bayrağı altında bir arada toplanmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti de, yine aynı şekilde Moğol istilaları sonucu zayıflayarak 1308 yılında tamamen dağılmıştır. Daha sonra Beyliklere ayrılan bu topraklar ve diğer Türk Beylikleri 1302 yılında kurulan Osmanlı Beyliği tarafından kuşatılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır.

Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin tarihini incelediğimiz zaman özellikle Osmanlı-Akkoyunlu ve Osmanlı-Safeviler ilişkilerine dikkat etmekte yarar vardır. Çünkü Osmanlı Devleti günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin, Akkoyunlu ve Safevi Devletleri ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla Selçuklu

Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan bu devletlerin ilişkilerini Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin başlangıcı olarak ele almak daha doğru yaklaşım olur.

14. yüzyılın başlarında kurulan, 16. yüzyılda tüm Ortadoğu, Anadolu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın büyük kısmına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması o dönemin en önemli olayları sırasında yer almaktadır. Osmanlılar Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkmış beylikler arasında güçlenerek başat haline gelmiş, daha sonra diğer beylikleri de birleştirerek devlet kurmuş, bu güne kadarki en uzunömürlü Türk devletinin kurucuları olarak tarihe geçmiştir (Sander,2015:57-59).

Selçukluların Kayı boyundan gelen, Osmanlıların babası sayılan, Ertuğrul Bey kendi aşiretini 1231 yılında Selçuklu sultanının Bizans sınırlarını korumak için ona ikta ettiği Söğütlü topraklarına yerleştirdi. Zamanla güçlenerek komşu Bizans topraklarını da ele geçirdi. Ertuğrul Bey öldükten sonra, Osmanlı Devleti'ne kendi adını verecek olan Osman Bey aşiretin başına geçti. Bir süre sonra ise Konya Sultanlığını mağlup etti ve 1299 yılında Osmanlı Devleti'ni kurdu.

14. yüzyılda Doğu Anadolu'da Bayundur aşiretinden olan Pehlevan Bey (1370-1388) Akkoyunlu aşiretlerini birleştirmeye başladı. Bunun sonucunda Akkoyunlu Hanedanı Doğu Anadolu'nun güneyinde büyük güç haline geldi. Akkoyunlu Kara Yuluk Osman Bey (1394-1434) aşiretin başına geçtikten sonra Sivas uğrunda Karakoyunlularla savaştı ve onları mağlup etti. Daha sonra Diyarbakır'a yerleşti. Erzincan ve Mardin'i de etkisi altına alarak kendi ismine para bastırdı ve Akkoyunlu Beyliği'nin (1378-1508) temelini attı.

Akkoyunlu Devleti komşusu olan Karakoyunlularla ilişkileri sürekli çatışma halinde sürdürüyordu. Uzun Hasan'ın döneminde Akkoyunlular Karakoyunluları savaşta mağlup ederek Karabağ ve Güney Azerbaycan'ı ele geçirdiler. Bu savaş ile Karakoyunlu Devleti de yıkılmış oldu. Bu olaydan sonra Akkoyunlu Beyliği Akkoyunlu İmparatorluğu'na dönüştü ve Tebriz başkent ilan edildi (Nuriyeva, 2015: 104-106).

Uzun Hasan batı ülkeleriyle ilişkilere büyük önem verirken hükümdardı. Onun döneminde batıyla iyi ticari ilişkiler kurulmuştu. Özellikle ipek ticaretinin geliştirilmesine önem veriliyordu. Bunun dışında Uzun Hasan'ın dış politikasında en önemli yeri Osmanlı Devleti'yle olan ilişkiler tutmaktaydı. Osmanlıların ipek

ticaretinde üstünlüğü ele almak ve doğuyla batını birleştiren ticaret yollarını ele geçirmek çabaları iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. Münasebetleri olumsuz etkileyen bir diğer mesele ise, Trabzon meselesiydi. Akkoyunlular daha devlet kurulmadan önce Trabzon-Rum İmparatorluğu ile dostluk ilişkileri kurmuşlardı. Uzun Hasan kendisi Trabzon-Rum İmparatorunun kızı Despina Hatun'la evlenmişti. Trabzon Akkoyunlu Devleti'nin önemli ticari müttefikiydi. Nitekim Kırım'daki ticari ortaklarla Trabzon Devleti vasıtasıyla ulaşım sağlanıyordu.

Akkoyunlu-Osmanlı savaşları Sultan 2. Mehmet'in 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'na hücumuyla başladı. Uzun Hasan Trabzon Rum İmparatoru ile savaşta aynı safta yer alıyordu. İlk savaş Koyluhisar yakınlarında başladı. Akkoyunlular Osmanlılara ciddi kayıplar yaşatsalar da Osmanlıları yenediler. Uzun Hasan Osmanlılarla sulh bağlamaya karar verdi. Bu amaçla onun annesi, Azerbaycan'ın ve doğunun ilk diplomat kadını sayılan Sara Hatun Sultanla buluşmak için Osmanlı'ya sefer etti. Sara Hatun'un amacı ilk olarak sultanı Akkoyunlularla savaştan vazgeçirmek ve sulh imzalatmak, ikincisi ise Trabzon'u fethetmek fikrinden vazgeçmektir. Sultan Sara Hatun'un ilk şartını kabul etse de ikincisini kabul etmedi ve 30 gün sonra Trabzon'u ele geçirmek üzere harekete geçti. Akkoyunlulardan gelecek tehlikeyi de ortadan kaldırmak için Sara Hatun'u da kendisiyle birlikte götürdü. Sara Hatun yol boyu sultanı Trabzon'a hücumdan vazgeçirmeye çalışsada bunu yapamadı. Osmanlılar Trabzon'u ele geçirdi. Trabzon'un mağlup olmasından sonra Sara Hatun gelini Despina Hatun'un varislik hakkını ileri sürerek Trabzon hazinesini sultanla bölüştü ve geri döndü. Trabzon'un düşmesiyle birlikte Akkoyunlu en önemli ticari taraftasını ve Karadeniz'e çıkışını kaybetti.

Bu gelişmelerden sonra Akkoyunlu Devleti Osmanlı'ya karşı Avrupa devletleriyle ticari ilişkilerini güçlendirmek zorunda kaldı. Avrupalılar Osmanlı'ya karşı Akkoyunluları destekleseler de, savaş zamanı Akkoyunlu Devleti'ni yalnız bıraktılar. Amaç iki Türk devletini karşı karşıya getirerek savaşa sokmak ve çıkan savaşlarla onları zayıflatmaktır. Osmanlı Devleti Akkoyunluları içten zayıflatmak için iç çatışmalar çıkarmakta ve onları desteklemekteydi. Akkoyunlu Devleti çıkan bu ayaklanmalara yenik düşerse de, mücadele ederek çok kan kaybetti ve zayıflamaya başladı. Osmanlı hiç bir zaman doğu ticaret yollarını uzun süreli ele geçiremedi. Akkoyunlu Devleti'nin yerine ise sufi tarikatının etrafında toplanan ve sonradan devlete dönüşen Safeviler geldi (Nuriyeva, 2015:106-109).

Safeviyye tarikatının temeli Şeyh Safiyüddin (1254-1334) tarafından 13. yüzyılın sonlarına doğru atılmıştır. Kurulduğu günden hızla büyümeye başlayan tarikat şeyhlerinin propagandaları Şiilik üzerine kuruluydu. O dönem yerel halkın ağır şartlarda yaşamasına sebep olarak Sunni devlet adamları tarafından konulan vergilerin miktarının çok olması ve Sunni yönetiminin dini yasalara esaslanmayan usullarla ülkeyi idare etmeleri gösteriliyordu. Bunun üzerinden ideolojilerinin propagandasını yapan Safeviler büyük sayıda taraftar toplamayı başarmıştılar.

Safeviler Şah İsmayil'in babası Şeyh Haydar'ın tarikat lideri olduğu zamanda 12 İmam şerefine 12 dilimli kızıl taçlar takarak kendilerine Kızılbaş demeye başladılar. 1488 yılında Şeyh Haydar'ın Şirvanşahlarla girdiği savaşta öldürülmesinden sonra yerine oğlu Sultan Ali geçti. Sultan Ali de, 1496 yılında Bayandurlu Rüstem tarafından savaşta öldürüldü. Bundan sonra Safevi tarikatının varisi olarak sadece küçük İsmayil hayatta kalmış oldu. Safevi müritleri küçük şeyhlerini korumak için onu Lahican hakimi Mirza Ali'nin sarayında sakladılar.

1499 yılında Şah İsmayil Lahican'ı terkederek müritlerinin ve taraftarlarının daha çok olduğu Anadolu'ya gitmeye karar verdi. 1500 yılında ilk olarak Erzincan'a gitti. Lahican'dan küçük bir grupla ayrılan İsmayil'in yanında Erzincan'a vardığında 7000'den fazla silah arkadaşı vardı. Burda toplantı yapan İsmayil Şirvanşahlar üzerine hareket etmeye karar verdi. 1500 yılında Şirvanşahlar üzerine hücum gerçekleştirildi ve Şamahı tamamen kuşatıldı. Daha sonra Gülistan yakınlarında Cabani Muharebesi'nde Şirvanşah Ferruh Yasar öldürüldü. Şirvan hazinesinin büyük kısmı ele geçirildi. 1501 yılının sonbaharında İsmayil Tebriz'i kuşattı. Kendisini Şah (1501-1524) ilan etti. Bununla da, Safevi Hanedanlığı'nın Azerbaycan hükümdarlığı (1501-1736) başlamış oldu.

Şiiliği devlet ideolojisi haline getiren İsmayil tahta geçer geçmez kendi ismiyle beraber 12 İmam adına da hutbe okuttu. Bastırdığı paraların üzerinde 12 İmamı aksettiren semboller kullanıldı. Şah İsmayil'in devletinde esas dil olarak Türkçe konuşuluyordu. Sarayda, orduda, hatta bazen resmi yazışmalarda da Türkçe kullanılıyordu. En kıdemli görevlere Türk asıllı idareciler atanıyordu.

Şah İsmayil tahta geçtikten sonra esas rakibi olan Bayandurlu Sultan Murat'ı yenmek için çalışmalara başladı. 1503 yılında Sultan Murat'ı yendi. Kirman, Şiraz, İsfahan, Kum şehirlerini ele geçirdi. 1508 yılına kadar ise Acem İrakı ve Arap İrakı kuşattı.

1510 yılında Bağdat'ı fethetti. Horasan uğrunda Özbek hakimi Şeybani Han'la savaşa başladı. 1510 yılının sonunda Şeybani Han'ı yenerek büyük stratejik önemi olan Horasan vilayetini ele geçirdi. Fırat nehrinden Amur nehrine kadar olan büyük bir arazide Safevi hükümlanlığı karar kıldı. Safeviler Devleti başarılı fetihlerle büyük imparatorluğa dönüştü. Şah İsmayil hayata geçirdiği bütün bu fetihlerden sonta bütün dikkatini Anadolu'ya yöneltti (red. Abdullayev,2016:123-126).

Tarihi köklerle bir birine bağılı olmasına rağmen Osmanlı Türkleri ve Safevi Türkleri çakışan hedeflerinden dolayı her zaman bir birinin karşısında olmak durumunda kalmışlar. Özellikle Şah İsmail'in (1501-1524) Azerbaycan topraklarını genişletme girişimleri iki devlet arasında gerginliğe sebep olmuş bunun sonucunda uzun süren savaşlar vuku bulmuştur. İki büyük Türk devleti arasında çıkan bu savaşlar ikisini de olumsuz yönde etkilemiş, zarar vermiştir.

Savaştan yana olmayan ve gerginliği azaltmaya çalışan Sultan 1. Beyazıt (1481-1512) döneminde yeni kurulan Safeviler Devleti Osmanlı tarafından 1504 yılında resmen tanındı. Lakin Malatya, Karahisar ve Diyarbakır'ın Safeviler tarafından ele geçirilmesi iki devlet arasında gerginliğin azaltılmasına engel oldu. Daha sonra Şah İsmail yeni tahta geçmiş Osmanlı Sultanı 2. Selim'in (1512-1520) yönetimini tanımak istemedi. Bundan dolayı Safevi-Osmanlı çatışması daha da büyük boyutlara ulaştı. 1514 yılında Türk dünyasının en önemli savaşlarından bir tanesi olan Çaldıran Savaşı Erzincan yakınlarında gerçekleşti. Kuvvetler eşitsizliğinin Safeviler'in aleyhine olduğu bu ortamda Safevi Devleti mağlup oldu. Erzurum, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Osmanlılara verildi. Daha sonra 1516 Koçhisar savaşında Osmanlılar tekrar gelerek Tebriz'e girdiler lakin burda kalamadılar ve geri dönmek zorunda kaldılar. Giderken binlerce zanaatkar ailesi de İstanbul'a götürüldü. Bu savaşta Osmanlılar Harput, Bitlis, Rakka ve Musul'u ele geçirdiler (Bünyadov, 1994:405-409).

İsmail'in yerine gelen Şah Tahmasip (1524-1576) döneminde Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dört kere Azerbaycan'a sefer düzenlese de hiç birisinde uzun süreli kalamayarak geri döndü ve iki devlet arasında 1555'de Amasya Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Gürcistan'ın doğusu Osmanlılara katıldı, Batısı ise Safevilerde kaldı. Daha sonra Osmanlı Sultanı 3. Murat 1586-1589 yılları arasında Azerbaycan'a seferler düzenledi. 1.Şah Abbas (1587-1629) Osmanlılara kaybedilmiş toprakları geri almak için tekrar onlarla savaşa girdi ve savaş sonucunda tekrar mağlup olarak 1590 Safevi-Osmanlı Antlaşması'yla Halhal, Lenkeran, Erdebil ve Karacadağ

dışında Azerbaycan topraklarının büyük bir kısmını Osmanlılara bıraktı. Şirvan, Karabağ, Marağa, Tebriz, Serav ve diğer bütün batı Azerbaycan toprakları Osmanlı idareciliğine geçti. Safevi Hanedanlığı sadece Azerbycanın güneyinde varlığını korumaya devam ettirdi (Həsənov, 2005:46-48).

Lakin bu antlaşmadan sonra yine iki ülke arasında çatışmalar durmadı. 1.Şah Abbas 1603-1616 yılları arasında yeniden Osmanlılarla savaflara girdi ve Tebriz (1603), Culfa, Nahçıvan (1603), İrevan (1604), Şirvan (1605), Gence (1606), Şamahı (1607), Bakü, Derbent (1607) dahil kaybettiği bütün Azerbaycan topraklarını tekrar geri aldı. Çatışmalar yine devam etti ve sonucunda 1612 Serav Antlaşması, daha sonra Merent Antlaşması imzalandı (Nuriyeva,2015:128-129).

17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'indeki iç çekişmeleri değerlendiren Şah Abbas 1622-1623 yıllarında yaptığı savaflarla Bağdat, Kerbela, Necef, Kerkük ve etraf şehirleri ele geçirdi. Şah Abbas'ın torunu Şah Sefi (1629-1642) döneminde Bağdat tekrar kaybedildi. Her iki ülkeyi olumsuz etkileyen bu savaflar 1639 yılına kadar devam etmiş ve nihayet Kasr-ı Şirin antlaşmasının bağlanması sonucu 18. yüzyılın başlarına kadar durdurulmuştur (Nuriyeva,2015:130-131).

18. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da Safevi yönetimine karşı isyanlar çıkmaya başladı. Bu isyanların çıkarılmasında komşu devletlerin, özellikle Rusya'nın da doğrudan etkiye sahip olduğu bilinmekteydi. Nitekim ülkenin bu durumda olmasından yararlanan Ruslar 1722-1723 yıllarında Azerbaycan'a yürüş etmiş ve Hazar denizi boyunca tüm Azerbaycan topraklarını işgal etmiştir. Bu sırada Ruslar Azerbaycan topraklarının ele geçirmek isteyen Osmanlılarla karşı karşıya gelmiştir. Bunun sonucunda 1724 yılında İstanbul antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Rusya'nın Hazar bölgesinde ele geçirdiği toprakların Rusya'ya birleşmesini kabul etmiştir. Rusya ise buna karşılık Osmanlı Devleti'nin Şirvan vilayeti hariç diğer tüm Safevi topraklarını ele geçirerek Osmanlıya birleştirilmesine itiraz etmeyeceğinin garantisini vermiş oldu. Böylece, İstanbul antlaşmasıyla Osmanlı ve Rusya Azerbaycan topraklarını kendi aralarında paylaşmış oldu (Həsənov, 2005:47).

Bundan sonra 1724-1736 yıllarında Safevi ve Osmanlı devleti arasında Güney Azerbaycan topraklarını ele geçirmek için savaflar yapıldı.Nadir Şah hükümdar yardımcısı sıfatıyla orduyu yönetti ve Osmanlı ordularını Güney Azerbaycan topraklarından geri çekilmeye zorladı. 1735 yılında Rusların yeni antlaşma

imzalamasını ve işgal ettikleri Hazar kıyılarındaki topraklardan geri çekilmesini sağladı. 1736 yılında kendisini Şah ilan ederek Safevi Hanedanlığı'na son koydu ve 1747 yılına kadar İran'da hakimiyetini sürdürdü (Çetinoğlu,2017: 283).

Nadir Şah'ın ölümünden sonra kurduğu devlet iç çatışmalara dayanamadı ve yerini Tebriz, Hoy, Urmiye, Karadağ, Serav, Marağa, Maku, Erdebil, Karabağ, Gence, Bakü, Guba, Nahçıvan, Şamahı, Şeki, Talış, Cevat ve Revan Hanlıklarına bıraktı. Merkezi otoriteye bağlı olmayan ve küçük devletler halinde varlığını sürdüren bu Hanlıklar ayrı ayrılıkta büyük devletlerin karşısında dayanamayacak kadar güçsüzlerdi. Bu durum ise en çok hanlıkları ele geçirmeye çalışan komşu devletlerin işgalci politikalarına uygundu.

Azerbaycan'ın parçalanmasından sonra ortaya çıkan yirmiye yakın küçük hanlık devletçilik geleneklerini sürdürmeye, devlet olarak ayakta kalmaya çalışıyordu. Her bir hanlık devlet olmanın gereği olarak bağımsız ve iyi bir dış politika yürütme çabasındaydı. Yeni kurulmuş hanlıkların dış politikalarının esas gayesi kendi istikrarlarını sürdürmek ve işgal tehlikesine karşı güçlü müttefikler bulmaktı. Hanlıkların dış politikada özel olarak önem verdiği ülke Osmanlı'ydı. Bunun en önemli sebebi dil, din ve kültürel yakınlıktı. Akkoyunlular ve Safeviler döneminde siyasi ilişkilerin çokta sıcak olmamasına karşın bu dönemde halk Osmanlı Türklerine yakınlık hissetmekteydi. Kuzeyde Hristiyan Rusya ve Hristiyan Kartli Kaheti'sinin tehlikeli olduğu dönemlerde Hanlıklar kan bağlarının bulunduğu Osmanlı'yla ilişkilere daha sıcak bakıyordu. Lakin bağımsızlıklarını korumak adına Rusya ile de iyi ilişkiler kurmak o dönem hanlıkları için zorunlu talepti. Bu sebepten dolayı Rusya ile ilişkilerin iyi tutulması meselesi özellikle Sovyet Dönemi tarihçileri tarafından guya hanlıkların Rusya yönümlü politiklar izlediği gibi gösterilmeye çalışılıyordu. Bununla Rusya'nın sömürgecilik ve işgalcilik politikaları görmezden geliniyordu. O dönem hanlıkları derinden incelendiği zaman aslında hanlıkların Osmanlı'yı kendilerine daha yakın hissettiği görülüyor.

Nadir Şah'ın vefatından hemen sonra bağımsızlıklarını ilan eden hanlıklardan Talış, İlisu, Gence, Karabağ, Şirvan, Şeki, Bakü, Guba hanlıkları Osmanlı Devleti'ne Rusya ve İran tehlikesine karşı işbirliği için müracaat ettiler. Osmanlı Devleti de kendi adına özellikle Rusya savaşı döneminde hanlıklarla ilişkilerini iyi tutmaya, Gürcistan Rusya bloğuna karşı Azerbaycan Türkleriyle birleşmeye çalışıyordu (Nəcəfli,2002:2-ci fəsil).

O dönemin en önemli sorunlarından biri Azerbaycan hanlıklarının kendisini savunacak ve Osmanlı'ya yardım edecek kadar güçlü olmaması, aynı zamanda Osmanlı'nın da hanlıklara gerekli destek sağlayacak güçte olmamasıydı. Osmanlı'da siyasi durumun karışık olduğu dönemlerde hanlıklara destek verememesi malesef hanlıkları Rusya etkisine girmek zorunda bıraktı. İran tehlikesine karşı Osmanlı'ya müracaat eden, lakin Osmanlı'nın zorunlu sebeplerden dolayı itinasız yanaştığı Karabağ hanı İbrahim Halil Han'ın müracaatı buna örnek olarak gösterilebilir. 1794 yılında İran şahı Ağa Muhammet Şah Kaçar'ın işgaline karşı İbrahim Halil Han Türkiye'ye elçilerini göndererek yardım istemiş, Osmanlı'nın itinasız yaklaşması sonucunda İbrahim Halil Han Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra bağımsızlık yıllarına kadar Karabağ Hanlığı'nın Rusya etkisinden kurtulması mümkünsüz olmuştur (SAM,2017:44).

Osmanlı'da o dönem siyasi şartlar bu kadar ağır olmasa ve Azerbaycan'a destek olabilecek güçte olsaydı günümüzde bu coğrafyalarda daha farklı bir yapılanmayı görmek mümkün olabilirdi. Şöyle ki, Osmanlı'nın etkisiz olduğu bu dönemlerde Azerbaycan Rusya ve İran'ın savaş meydanına dönüşmüş, işgalci politikalar karşısında devam getirmeye gücü yetersiz kalmıştır.

19 yüzyılın başlarında hanlıklar uğrunda Rusya ve İran arasında yapılan savaşlar sonucunda 1813 yılında Gülistan, 1828 yılında Türkmençay Antlaşması imzalandı. Böylece Güney Azerbaycan toprakları bu güne kadar devam edecek şekilde İran devletinin egemenliğine girmiş oldu. Kuzey Azerbaycan toprakları ise 1918 yılında Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulmasına kadar Rusya'nın işgali altında geçti (Həsənov, 2005:48).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki manzaraya baktığımızda Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin Akkoyunlular ve Safeviler döneminde daha çok çatışma ve savaşlar boyutunda ilerlediğini, hanlıklar döneminde ise yakınlaşma olmasına rağmen ağır şartlardan dolayı yeteri kadar ilerleme sağlanamadığını görmekteyiz.

2.2 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi

1917 Ekim Devrimi'nin ardından, aynı yıl 15 Kasım'da yayınlanan "Rusya Halkları Hakları" bildirgesiyle Rusya İmparatorluğu'nda bulunan halklara kendi kaderlerini tayin etme ve bağımsız devlet kurma fırsatı tanındı. Bu çerçevede özgür kalarak devlet

kurma şansı elde eden halklardan biri de Azerbaycan halkı oldu (Bekcan, <http://politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/68/4/4.-Umut-Bekcan.pdf>).

Çar Rusyası dağıldıktan sonra Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycanlı millet vekilleri bir araya gelerek kurdukları Transkafkasya Seyminin, Ermenistan'ın Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı arazi iddiaları ileri sürmesi sonucunda faaliyetini sürdürmesi mümkün hale geldi. Önce Gürcistan'ın ardından da Azerbaycan'ın ayrılmak istemesiyle 26 Mayıs 1918'de Transkafkasya Seymi'nin son toplantısı yapıldı ve Seym'in bırakılması kararı alındı. 27 Mayıs'ta Azerbaycan Fraksiyası'nın Tiflis'te olağanüstü toplantısı gerçekleştirilerek Azerbaycan Milli Şurası oluşturuldu. 28 Mayıs'ta Milli Şuranın ilk toplantısına katılan üyeler bağımsız cumhuriyet kurulması gerektiğini söylediler ve aynı gün Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Kabul edilen 6 maddelik "İstiklal Beynamesi"nde Azerbaycan'ın iç ve dış politikada öncelik vermesi gereken konular belirtildi (Həsənov,2005,50). Millet, mezhep, sınıf, meslek ve cinsiyet farkı gözetmeden ülke sınırları içinde yaşayan herkes için medeni ve yurttaşlık haklarının güvence altına alan bu beyannamenin ismi kaynaklarda milli sözleşme, antlaşma, millî ahitname anlamına gelen Misak-ı Milli şeklinde geçmektedir (Asker,2018:13).

MİSAK-I MİLLİ METNİ

- 1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Cenup-Şarki Mâverâ-yi Kafkasya 'dan ibaret Azerbaycan dahi kâmilu 'l-hukuk müstakil bir devlettir.*
- 2. Müstakil Azerbaycan Devletinin şekl-i idaresi halk cumhuriyeti olarak takarrür eder.*
- 3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle, bilhassa hem civar olduğu millet ve devletlerle münasebeti hasane tesisine azmeder.*
- 4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf meslek ve cins farkı gözetmeden kalemrevinde (hududu dâhilinde) yaşayan bütün vatandaşlara hukuk-i milliye ve vataniye temin eder.*
- 5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisi dâhilinde yaşayan bilcümle milletlere serbest inkişafı için geniş meydan bırakır.*

6. *Meclis-i Muessesârî toplamncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında ârâyı umumiye ile intihap olunmuş Şûra-yı Millî ve Şûra-yı Millîye karşı mesul hükûmet-i muvakkat durur (Mehmetzade. akt. Asker,2018).*

Halk Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren bağımsızlığını korumak adına dış devletlerle ekonomik, siyasi, insani, kültürel ilişkiler kurmaya çalıştı. Azerbaycan hükümetinin dış politikada en çok önem verdiği ülke Osmanlı Devleti idi. Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin temeli 19. Yüzyılın sonlarında dönemin maarifci¹ aydınları tarafından atılmıştır. O dönem Türkçülük ideolojisinin Osmanlı'da genişlemesine katkıda bulunan bu aydınlar, Çar Rusyası'nın baskılarından dolayı ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, daha sonra 1918'de kurulacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ideologları, öncüleri olacak kişilerdi (SAM,2017:97).

Azerbaycanın Dışişleri Bakanlığı Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra Osmanlı Hükümeti'nin Dışişleri Bakanlığı'na cumhuriyetin ilan edilmesi ve F.H. Hoyski'nin başkanlığında hükümet kurulması haberini ilettiler. O devirde yeni bağımsızlık kazanmış devletin uluslararası politik sisteme katılması çok kolay değildi. Bu sebepten dolayı Azerbaycan Dışişleri bakanı M.H. Hacinski Türkiye Dışişleri Bakanlığına muracaat ederek Osmanlı'nın Avrupa'da ve Moskova'da bulunan elçilerinin Azerbaycan ve Dünya ülkeleri arasında vasıtacılık yapıp yapamayacağını sordu. 30 Mayıs'ta Türkiye Bakanlar Kurulu Azerbaycanın bağımsızlık kararı alması ve yeni hükümet kurulması bilgisini radyotelegrafla bütün yabancı ülkelerin dışişleri bakanlıklarına ulaştırdı (Həsənli,2009:77).

Bu dönemde çeşitli ülkelerde bulunan Türk elçilikleri Azerbaycan'ın dünyada tanıtılmasında çok önemli çalışmalar yapmışlardı. Azerbaycanın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olan Osmanlı aynı zamanda onun iç ve dış politikada en büyük destekçisiydi. Birinci Dünya Savaşı sonucunda toplanan Paris Sulh Konferansı'nda Azerbaycan'a karşı arazi iddiaları seslendiren Ermenilerin aleyhine Türkiye heyeti ciddi itirazlar ederek Azerbaycan'ı savunmuştur.

Transkafkasya Seymi faaliyetini sonlandırdıktan sonra yerine kurulan yeni devletlerin sınırlarını belirlemek için Batum'da müzakerelere başlandı.Azerbaycan'ın Aleksandropol (Gümrü, Revan) vilayetinde Ermeni kantonunun kurulmasıyla ilgili

¹Halkı bilgi, kültür, eğitim açısından geliştirmeye ve zenginleştirmeye hedef edinen kişi.

karar alındı. Bununla da Revan vilayeti, Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları olan Yelizavetpol (Gence) ve Karabağ üzerindeki iddialarından vazgeçmesini kabul etmesi kaydıyla Ermenistan'a bırakıldı. 4 Haziran'da Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında "Barış ve Dostluk" Antlaşması imzalandı. Bu Azerbaycan Hükümeti'nin yabancı devletlerle imzaladığı ilk antlaşma idi. Azerbaycan'la Osmanlı arasında her zaman barış ve dostluk olacağı, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında en kısa sürede sınırların belirleneceği, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'da güvenliği korumak için gerektiği durumlarda yardım edeceği, ayrıca Azerbaycan sınırlarında bulunan silahlı örgütlerin silahsızlaştırılması ve arındırılması meselesi, tren yollarının güvenliğinin temin edilmesi meseleleri de, bu sözleşmede yer aldı. Bunun yanında daha iki sözleşmeye de imza atılmıştır.

İkinci antlaşma Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Bakü-Batum boru hattının korunmasıyla ilgili olarak tarafların sorumluluklarının paylaşılmasına yönelikti. Bu sözleşme Azerbaycan'da petrol endüstrisinin gelişmesine önemli katkıda bulunarak onun Avrupa ve Dünya pazarına erişmesini sağlıyordu. Tren yollarıyla ilgili diğer sözleşme yine Osmanlı, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalandı. Sözleşmede geçmiş Rusya İmparatorluğu'nun mülkiyeti olan tren yolu ulaşım araçlarının antlaşma imzalayan tarafların arazisinde olan demiryolu uzunluğunun dağılımına uygun olarak paylaşılması öngörülmüştü (Həsənov,2005:51).

Özellikle o dönem Azerbaycan'a verilen askeri destek Azerbaycan'ın tarihinde muhim sonuçlar doğurdu. İki ülke arasında askeri ilişkilerin temeli aslında cumhuriyetten önce Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında atılmıştı. Azerbaycan Türkleri Balkan Savaşları'nda Osmanlı'dan olan kardeşlerine yardım etmek için Çar Rusyasının bütün yasaklarına rağmen gizlice oraya giderek Osmanlı ordusunun Kafkas Gönüllüleri birliğine yazılmış, onlarla birlikte savaşmıştır. Azerbaycan milli marşının, "Çırpınırdı Kara Deniz" şarkısının yazarı, Azerbaycan'ın büyük vatansever şairi Ahmet Cevat da Türkiye'ye gönüllü savaşmaya giden askerler arasında bulunuyordu. Şair "Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi" kitabında bununla ilgili bilgiler vererek anılarını paylaşmıştır. Bunun yanı sıra dönemin diğer aydınları tarafından Osmanlı Türklerine siyasi, manevi destek veriliyordu. 1912 yılında Musavat Partisi yayınladığı bildirgesiyle Türkiye'yi destekleyerek Azerbaycan halkına seslenmiş halkı daha duyarlı olmaya davet etmişti. Bunların dışında Azerbaycan Türkleri kendi aralarında para ve s. gerekli malzemeler toplayarak maddi yardımlarda da bulunuyordu. O dönem

Azerbaycan'da en büyük maddi desteği ülkenin en zengin ve hayırsever adamlarından Hacı Zeynal Abidin Tağıyev üstlenmişti (Aşırılı,2011:5-7).

1.Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı'ya karşısavaşan Rusya, Osmanlı'dan esir alınmış Türk askerlerini ve çok sayıda sivil insanı Gence üzerinden Sibiryaya ve Hazar Denizi'ndeki Nargin Adası'na sürgün ettiği zaman Azerbaycan Türkleri onlara maddi ve manevi destek sağlamaya çalışmıştır. O dönem Nargin Adası'nda bulunan Türk esirlerinin sayısı 10000'den fazlaydı. Rus askerlerinin bu esirlere yaptığı müameleler vatansever, milliyetçi Azerbaycan Türklerinin ve dindarların itirazlarına sebep oluyordu. Bu sebepten bir araya gelerek Türkiye'li kardeşlerine yardım etmek amaçlı gizli örgütlenmeler kurdular.“Kardeş Desteği”, “Muhtaçlara Yardım”, “Türk Esirlerine Yardım Komitesi” ve s. gibi adlarla birlikler oluşturuldu. Bu zaman özellikle Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyye teşkilatı tarafından kapsamlı yardımlar yapıldı. Anadoludan çok sayıda yetim çocuk Bakü, Gence, Şeki ve Şuşa'ya getirildi. 1916-1917 yılında yüzlerle çocuk Azerbaycan'da bulunan yetimhanelere yerleştirildi (Aslan,2000:137).

Cemiyetin yaptığı en önemli faaliyetlerden biri de, özellikle Osmanlı ordusunda hizmet edebilecek yetenekli, tecrübeli asker ve sivillerin gizlice kaçırılmasına yardım etmektir. Sonradan Kurtuluş Savaşı'nın ve Türkiye havacılık tarihinin en önemli kahramanlarından olan Vecihi Hürkuş da, Azerbaycan Türklerinin yardımıyla adadan kurtulan Türklerden birisiydi (<http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/televizyon/vecihi-hurkus-kimdir-40779779>).

1918 Yılında işgal altında olan Bakü'yü bolşevik-ermeniler istilasından kurtarmaya gelen Nuru Paşa'nın şanlı ordusunun sıralarında zamanında Azerbaycan Türklerinin kaçmasına yardım ettiği 300 civarında asker bulunuyordu (Aşırılı,2011:8).

Azerbaycan Milli Hükümeti Tiflis'te kurulduğu zaman Bakü ve diğer şehirlerde Bolşevik askerleri bulunmaktaydı. Bu sebepten dolayı 16 Haziran'da Gürcistan'dan Azerbaycan'a taşınmaya karar veren Milli Hükümet kurucuları Bakü'ye gelemediler Gence'ye yerleştiler. Gence geçici olarak başkent ilan edildi ve devlet buradan yönetilmeye başlandı. Bolşeviklerin Bakü Halk Komissarlığı Soveti Bakü'de, Milli Hükümet ise Gence'de hüküm sürmekteydi. Faktiki olarak ülkede iki yönetim mevcuttu. Bakü Halk Komissarlığı Soveti Milli Hükümet'i tanımamakla birlikte ona

karşı savaş açtı. 13 Haziranda Kürdemiri' işgal ettiler. Daha sonra diğer şehirler ele geçirilerek Göyçay'a kadar işgal sürdürüldü.

4 Haziran Batum Antlaşması'nın 4. Maddesinde, ihtiyaç olduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin tehlikesizliği korumak için yardımda bulunacağı gösteriliyordu. Bu maddeye dayanarak Azerbaycan Hükümeti ülkeyi Bolşevik işgalinden kurtarmak için Osmanlı'dan yardım istedi (SAM,2017,98). 27 Haziranda Göyçay döküşü gerçekleşti. Bu zaman Azerbaycan Ordusu Yardıma gelen Kafkas İslam Ordusu'yla birlikte Bolşevikleri bozguna uğrattı. HKS askerleri Gence'yi tutamadılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Sovyet Rusya'sının yaptığı yardımlara Rağmen HKS dayanamadı ve 31 Temmuz'da yetkilerini bırakmaya karar verdi. 1 Ağustos'ta Bakü'de Menşevikler ve Taşnaklar bir araya gelerek "Sentrokaspi Diktatürası"nu kurdular. Daha sonra Menşevikler Milli Hükümeti yenmek için İngilizlerden yardım istedi. General Dunsterville başkanlığında 1000 İngiliz askeri Bakü'ye geldi. Ağustos ayının başlarından itibaren Bakü uğrunda dövüşler başladı. Kafkas İslam Ordusu'nu yenemeyeceğini anlayan General Dunsterville 1 Eylül'de İngiliz askerlerini geri çekti. 15 Eylül Bakü işgalden kurtuldu. 17 Eylül başkent Gence'den Bakü'ye taşındı. Nuru Paşa'nın önderliğinde savaşan kahraman Türk ordusu şehrin kurtarılması zamanı 1234 şehit verdi (İsmayılov, 2009:17).

Bolşeviklerin Petrol zengini olan Azerbaycan'ı ele geçirmesinin önünde duran en önemli engellerden bir tanesi Kafkas İslam Ordusu idi. Bunu anlayan Bolşevik hükümeti Almanya hükümetiyle işbirliği yaparak 27 Ağustos'ta gizlice Brest-Litovsk sözleşmesini imzalamıştı. Bu sözleşmeye esasen Almanya Osmanlı Ordusunun Bakü'yü savunmasına engel olacaktı. Bolşeviklerse Şehri ele geçirdikten sonra ise Bakü petrolunun dörtte birini Almanya'ya verecekti. Lakin Osmanlı ve Azerbaycan Devleti'nin itirazları karşısında Almanya bu sözleşmeden vazgeçmek zorunda kaldı. Bolşeviklerin en büyük korkusu olan Kafkas İslam Ordusu, Türkiyenin 1. Dünya Savaşında mağlup olması sonucu imzalanan Mondros Barış Antlaşması kapsamında Kafkasları terketmek zorunda kalmasıyla kalkmış oldu. Türk Ordusu geri çekildikten 6 ay sonra Azerbaycan Devleti Rusya'ya yenilerek bağımsızlığını kaybetti (SAM,2017:98).

O dönem Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanıtılmasında ve bütünlüğünün korunması yönünde Azerbaycan Hükümeti'nin politikalarına Türkiye her zaman destek olmuştur. İki kardeş ülke olan Azerbaycan ve Türkiye bölgeyi kontrol eden güç haline gelmek

için ortak stratejik hedefler belirlenmeler de, 1. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Azerbaycan Hükümeti'nin ömrünün kısa olması ortak hedeflerin hayata geçirilmesine engel olmuştur.

2.3 Sovyetler Birliği Dönemi

28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'sının Azerbaycan'ı işgal etmesiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybetti. Yerine kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti formaliteden bağımsız gibi gösterilse de aslında Sovyet Rusya'sının itaati altında faaliyet göstermekteydi. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 12 Mart 1922 yılına kadar varlığını sürdürdü. Daha sonra Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'yle bir araya gelerek başkenti Tiflis şehri olan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturdu. Bu federatif cumhuriyet 1936 yılına kadar yaşadı. 1936 yılında bu üç cumhuriyet her biri ayrı devlet olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesine katıldılar.

Transkafkasya cumhuriyetleri 1936 yılına kadar bağımsız sosyalist cumhuriyetler olarak gösterilseler de, aslında Rusya'dan bağımsız politikalar yürütememekteydiler. Bu sebepten dolayı Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan'ı ile de ilişkilerinin devam ettirilmesini istemesi Rusya merkezli otoriteye bağlı olan Azerbaycan açısından pek mümkün olmadı. Lakin Rusya'nın baskılarına rağmen Türkiye Ordusu Moskova Antlaşması imzalandığı güne kadar, Nahçıvan'ın işgal planlarının önünü almak için Ermenilerle mücadele eden Azerbaycan halkının yanında oldu (İsmayılov, 2009:21).

29 Kasım 1920'de Ermenistanda sosyalist devrimi baş tuttu ve Sovyet cumhuriyeti kuruldu. Bunun ertesi gün Azerbaycan Komünist Partisi'nin acil toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Rusya'nın baskısıyla tarihi Azerbaycan toprakları olan Nahçıvan ve Zengezur Mahalı'nın Ermenistan'a verilmesi talebi ileri sürüldü. Karabağ halkına ise seçime giderek kendi kaderini tayin etme hakkı tanındı. Kararın ardından Nahçıvan ahalisi itirazda bulundu ve isyanlar başkaldırdı. Rusya Komünist Partisinin önde gelen isimlerinden Azerbaycanlı Bahadır Velibeyov İrevana çağrılarak Nahçıvan halkının yatıştırılması için görevlendirildi. Lakin Nahçıvanlılar onun geldiği vagonu Şahtahtı İstasyonu'nda trenden ayırarak şehre girmesine izin vermediler.

28 Aralıkta Nahçıvan Ermenistan tarafından bağımsız ülke olarak tanındı. 1921 yılının başlarında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya'nın katılımıyla Nahçıvanda halk oylaması

(referandum) yapıldı ve Nahçıvan halkı yüzde doksanlık oranla Azerbaycan'ın bünyesinde kalmayı seçti. Bu süreçte Türkiye Ordusu Nahçıvan'da Ermeni hücumlarına karşı direnen Azerbaycan Türklerinin savunmasına destek için orda bulundu. Nahçıvan topraklarının statüsü nihayet Türkiye ve Rusya arasında imzalanan 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla belirlendi. 16 maddeden oluşan antlaşmanın şartlarına göre bundan sonra taraflar arasında ilişkiler güç üzerinde değil karşılıklı çıkarlar üzerinde kurulacaktı. Kars ve Ardahan toprakları Türkiye idareciliğine geçecek, Batum şehri ise Türkiye'nin limanlarını kullanabilmesi şartıyla Gürcistan'a bırakılacaktı. Sözleşmenin Azerbaycan'la ilgili maddelerinde ise, Nahçıvan'da sadece Azerbaycan'ın bünyesinde kalmak kaydıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulabileceği belirtiliyordu. Nahçıvan üçüncü herhangi bir ülkeye verilemez, birleştirilemezdi. Sadece eğer şartlar gerektirirse Türkiye'ye verilebilirdi. Bu sözleşmeden sonra Nahçıvan topraklarının Azerbaycan'da kalması kesinleşti. Ermeniler bu sözleşmeyi kesinlikle reddederek itirazlarda bulundular. Lakin Moskova'nın Türkiye ile anlaşması sonucunda itirazları sonuç vermedi ve aynı yılın ekim ayında Ermeniler Kars Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldılar. Kars'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile Türkiye arasında dostluk antlaşması imzalandı. Halen devam eden sınırlar bu antlaşmayla belirlendi. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Ermenistan'da bu antlaşmaya tekrar itiraz edenler bulunmaya başladı.

Cumhuriyetin yıkılmasından sonra Azerbaycan aydınlarının çoğu kısmı Türkiye'ye giderek çalışmalarını orada sürdürdüler. Tekrar bağımsızlık kazanmanın hayalini kuran bu aydınlar kültürel, siyasi propagandalarla Azerbaycan meselesini gündemde tutmaya çalışıyorlardı. Özellikle Soğuk savaş döneminde NATO müttefiklerinin Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü kampanyalarda Türkiye'de bulunan Azerbaycan Türkçesiyle faaliyet sürdüren radyo ve dergilerin aktif katılımı mevcuttu (SAM,2017:99). Azerbaycanlı aydınların yanısıra dönemin Türkiyeli aydınları da bu faaliyetleri desteklemekteydi. Bu dönem Türk dünyasının en büyük liderlerinden olan Mustafa Kemal Atatürk siyasi şartlardan dolayı Rusya ile ittifak zorunluluğunda olsa da, sovyet yönetiminde bulunan Azerbaycan ve diğer Türkdilli halkları unutmuyor her zaman ilişkileri sürdürmek için fırsatlar arıyordu. Bazı kaynaklarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının 10. Yıldönümünde Atatürk nutkunda kardeş Türk halkları ile ilgili şu sözlere yer verdiği bilgisi geçmektedir: *"Bu gün Sovyetler Birliği*

dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi, parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır. Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, tarih bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir”.

1920 yılından itibaren Azerbaycan’da kurulan Sovyet hükümetlerinin politik olarak Rusya’nın yönlendirmesiyle hareket etmesinden dolayı, o tarihten 1991 yılına kadar olan Azerbaycan Türkiye ilişkilerini SSCB ve Türkiye ilişkileri kapsamında değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya İtilaf Devletleri grubunda, Osmanlı ise İttifak Devletleri tarafında yer almaktaydı. Bir birine düşman saflarda yer alan bu ülkelerin ilişkileri Rusya’da baş tutan Ekim Devrimi’nden sonra farklı yönde gelişmeye başladı. Sosyalist hükümetin kurulmasıyla birlikte savaştan çekilen Rusya’nın ideolojik olarak batı devletleriyle ters düşmesi, İtilaf Devletlerine karşı savaştan ve mağlup durumda olan Osmanlı’yla ittifak oluşturmaya zemin hazırladı. İkinci Dünya Savaşı’na kadar bu devletlerin ilişkileri işbirliği prensibi esasında gelişmiştir. Lakin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye ve Sovyetler birliği rakip taraflarda yer almaya başladılar. İlk başta Türkiye’nin savaşta tarafsız kalma politikasını seçmesi ve çok büyük stratejik önemi olan boğazlar üzerine SSCB’nin iddia ettiği hakları geri çevirmesiyle başlayan gerginlik, 1946 yılından itibaren Türkiye’nin tamamen Batı yönümlü strateji benimsemesi ve 1951 yılında NATO üyeliğine kabul edilmesinden sonra daha da derinleşti (Yel, Petersburg:2010).

Soğuk Savaş’ın en keskin olduğu 1950’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB süpergüç olma yarışında bir birinden geri kalmamak için, hızlı teknolojik gelişmeler kaydetmekteydiler. Bu teknolojik yenilikler ve özellikle de, her iki tarafın nükleer silahlar elde etmesi sonucunda taraflar arasında “dehşet dengesi” oluşmaya başladı. Muhtemel bir nükleer tehlikesi iki ülkeyi de daha dikkatli ve çekingen politikalara mecbur bıraktı. Böylece Soğuk Savaş daha esnek hal alarak giderek

yumuşama yoluna girdi. Silahlı güç gösterisini arka plana atan bu gelişmeler ekonomik rekabetin daha ön plana çıkmasına sebep oldu. Önceden daha kapalı olan SSCB ekonomisinin bundan sonra rekabete ayak uydurmak için dış dünyaya açılması gerekiyordu. Bu gereksinim sonucunda 1960'lerden itibaren Rusya Türkiye'yi de kapsayan yeni ekonomik politikalar benimseyerek, dış dünyaya daha açık hale gelmeye başladı.

Rusya'nın uluslararası politikalara daha aktif katılma çabaları Türkiye ile ilişkilerine de yeni boyut kazandı. Özellikle ekonomik ve kültürel alanlarda SSCB ile Türkiye arasında yaşanan gelişmeler Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan Azerbaycan'la olan ilişkilere de olumlu yansıdı. Aslında sovyet hükümeti bir birine rağbet besleyen bu iki ülkenin ilişkilerine sıcak bakmıyordu. Lakin birliğin ekonomisine en çok katkı sağlayan ülkelerden biri Azerbaycan'ı bu ilişkilerden uzakta tutmak ekonomik çıkarlara uygun değildi. Bu dönem Azerbaycan'da üretilen 380 çeşit ürün doksandan fazla ülkeye ihraç ediliyordu. Üzüm ve çay üretiminde ikinci, petrol ve polat üretiminde üçüncü en büyük paya sahip olan Azerbaycan aynı zamanda klima teknolojilerinin de üretildiği tek ülkeydi (İsmayılov, 2009:23).

1970'lerden itibaren Azerbaycan'da üretilen ve Türkiye'ye satılan ürünlerin sayısı yüzden fazlaydı. Ticari ilişkiler arasında özellikle doğal gaz ve petrol ticaretinin büyük payı vardı. Azerbaycan'dan Türkiye'ye otomobil, sanayi, elektronik ürünler, kalay borular, aliminyum, petrol ve petrol ürünleri, pamuk vd. ürünler ihrac ediliyordu. Türkiye'den ise Azerbaycan'a pamuk kumaş, halı, trikotaj, ipek, çiftlik malzemeleri, yün, tütün, giyim vd. ürünler getiriliyordu.

Bunun yanısıra iki ülke arasında petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunması, üretilmesi yönünde ekonomik, teknik işbirliği yapılmaktaydı. Her iki ülkenin bilim adamları elbette ki Moskova'nın da onaylaması şartıyla bir araya gelerek araştırmalar yapıyor, işamaçlı ziyaretler ve karşılıklı tatbikatlar düzenliyor, bir birleriyle bilgi-kitap paylaşımı yapıyordu (İsmayılov, 2009:26).

Soğuk Savaş sonrası ekonomik, bilimsel ilişkilerin kurulmasıyla artan temasların gereği olarak kültürel ilişkiler de gelişti. 1964-1972 yılları arasında SSCB ve Türkiye arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesine dair sözleşme imzalandı. Merkez otoritenin isteksizliğine rağmen bu dönem Türkiye'ye tarihi bağlarla bölgede en yakın olan Azerbaycan bu ilişkilerin merkezinde yer aldı. Bu zaman Türkiye Türkçesi ve

Azerbaycan Türkçesinin karşılıklı öğrenilmesi meselesi ortaya çıktı. 1972 yılında Azerbaycan Bilimler Akademisinin Dilcilik Enstitüsünün bünyesinde Türk Dilleri Şubesi, Azerbaycan Devlet Üniversitesinde ise Türkoloji bölümü kuruldu. Türkoloji dergisi yayımlanmaya başladı. Sözlükler yayımlandı. 1980'li yıllardan itibaren Azerbaycan edebiyatı yazarlarının eserlerinin Türkiyede tercümesi yapıldı.

1960'larda gelişmeye başlayan Azerbaycan Türkiye ilişkileri 80'lere geldiğinde siyasi ortamın da uygun olması sebebinden bağımsız karakter almaya başladı. 1989 yılında Bakü İstanbul havayolu açıldı, karşılıklı seferlere başlandı. 1988-1990 yılları arasında SSCB Türkiye arasında ticari cironun 700 milyondan 1.9 milyar seviyesine ulaşmışındaki en önemli pay sahiplerinden biri de Azerbaycan'dı. 1990 yılının ocak ayında Azerbaycan ve Türkiye arasında Ekonomik ve Ticari İlişkiler hakkında protokol, eylül ayında ise Ankarada, Araz Nehri üzerinde gümrük geçit kapısının kurulması hakkında sözleşme imzalandı (Quliyev, 2015:198).

Sovyetler Birliğinin sonlarına doğru artan karşılıklı ilişkilerin Azerbaycan ve Türkiye açısından ekonomik ve ticari yönden daha önemli olan kısmı ilişkilerle beraber kardeş halkların arasında bağları tekrar güçlendirmesiydi. Azerbaycan'ın bağımsızlığa doğru adım adım ilerlediği bu dönemde güçlenen Türkçülük akımlarının ve Türkçü vatanseverlerin önemli yeri vardı.

3. AZERBAJCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI SONRASI İLİŞKİLERİN YENİ BOYUT KAZANMASI; KARDEŞLİKTEN STRATEJİK ORTAKLIĞA

3.1 Bağımsızlığın İlk Yılları

3.1.1 Sovyetler Birliği'nin dağılması

1980'li yılların ortalarında SSCB'de hayatın tüm alanlarında buhranlar başkaldırmaktaydı. Ekonominin serbest olmaması, devletin yasalarla değil parti başkanlarının çıkarlarına uygun idare edilmesi, ülke servetinin büyük bir kısmının hızla silahlanmaya ayrılması, ahalinin yaşam kalitesini düşürmüş ciddi sosyal problemler doğurmuştu.

Sovyetler Birliği'nde oluşmuş bu durum ülkede köklü değişikliklerin yapılmasını kaçınılmaz kılıyordu. Bu dönemde komünist partisi başkanı seçilen Gorbaçov'un benimsediği yenidenyapılanma stratejisi kapsamında hayata geçirilen ve siyasi sonuçları düşünülmeden atılan adımlar SSCB'nin dağılması sürecini daha da hızlandırdı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını incelediğimiz zaman özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan, Soğuk Savaş döneminin devamı olan ve ülkeyi dağılmaya götüren şu süreçleri dikkate almak gereklidir:

- *Soğuk Savaş sonrası yumuşama ve açılım süreci*
- *Afganistan savaşıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin Batı ülkeleriyle ilişkilerinin tekrar bozulması*
- *Açıklık ve Yeniden Yapılanma politikaları*
- *Sovyet Cumhuriyetlerinde başlayan kitlesel bağımsızlık hareketleri*

Tarihi olayları bir akış içerisinde ve kesintisiz değerlendirilmesi gerektiği gibi ayrı ayrı başlık altında belirttiğimiz bu süreçler aslında bir birinin devamı niteliğindedir.

- *Soğuk Savaş sonrası yumuşama ve açılım süreci*

1960'lardan itibaren 2 süpergüç ve oluşturdukları kutuplar arasında başlayan açılım sürecini yumuşama olarak tanımlayabiliriz. Bu süreç iki süper güç arasında karşılıklı tehdit konuşmalarının, güç gösterilerinin, söz düellolarının azalmaya başladığı ve

yavaş yavaş ilişkilerde gelişme kaydedildiği dönem olarak da tanımlanabilir (Sander,2015:445). Sovyetler Birliği'nin özellikle uzay araştırmaları ve nükleer silah konusunda Amerika'yla yarışacak kadar ilerleme kaydetmesinin sonucunda ortaya çıkan stratejik denge, yumuşamanın temelini oluşturan en temel unsur oldu.

1960'lı yıllarda ortaya çıkan yumuşama politikalarının temelinde “dehşet dengesi” durumunun oluşması duruyordu. Nükleer teknolojinin gelişmesiyle oluşan bu durum her iki ülkeyi de stratejilerini dizginlemeye mecbur bıraktı. Her iki ülke de bir birine karşılık verecek güce ulaşmıştı ancak taraflar nükleer savaşın başlayacağı herhangi bir durumda kazananın olmayacağını farkındaydılar. Verecekleri kayıplar göze alınamayacak kadar büyüktü. Nükleer savaşın her iki tarafa geridönüşü olmayan kayıplar yaşatmak, insani, toplumsal, maddi ve manevi potansiyeli yok etme tehdidi vardı.

Sovyetler Birliği'nin batıya yönelik tutumunda yumuşama Stalin'in ölümünden sonra Sovyet yönetimine geçen Kruşçev zamanında oldu. Kruşçev “barış içinde bir arada yaşama” ilkesini kendi bakış açısıyla değerlendirerek uygulamaya başladı. Parti içinde rakipleri Malenkov, Molotov ve Kaganoviç'i, aynı zamanda orduda bulunan üst düzey yöneticileri de safdışı bırakarak tüm iktidarı elinde benimsedi. Lakin Çin Halk Cumhuriyeti ile ve ekonomik sorunlarla başa çıkamayarak iktidarını kaybetti.

Kruşçev'in ardından yönetime gelen Brejnev de onun Batı ile bir arada yaşama politikalarını sürdürdü. ABD ile ilişkilerinde silah dengesi kavramını kabul etti. 1974 yılında SSCB'ye gelen ABD başkanıyla önemli antlaşmalar imzaladı. Avrupa'da bulunan komünist cumhuriyetlerinde yumuşama politikalarını destekledi (Sander,2015:448-449). Lakin uzlaşma politikalarının yanısıra SSCB'nin çıkarlarına hizmet eden durumlarda baskıcı politikalar uygulamaktan da hiç çekinmedi. Örneğin, Sovyetlerin Doğu Avrupa'da etkinliğinin gittikçe azaldığını fark ederek bunun önüne geçmek için Çekoslovakıya'yı işgal etti. 1980 yılında Afganistan'a askeri müdahale ederek yumuşama politikalarına darbe vurdu (Sander,2015:448-449). 1960'lardan itibaren etkisini giderek kaybetmeye başlayan Soğuk Savaş dönemi Afganistan savaşıyla birlikte 1980'lerden itibaren yeniden alevlenmeye başladı (Qasımlı,2015:28).

- *Afganistan savaşıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin Batı ülkeleriyle ilişkilerinin tekrar bozulduğu dönem.*

1978 yılında Albay Abdukadir komutasındaki Afgan ordusu,1973 yılında Kral Muhammet Zahir Şah'ı devirerek hükümeti ele geçiren Muhammet Davut'u devirdi. Bu zaman darbeci Afgan ordusunun kullandığı silahlar SSCB'de üretiliyordu. Sovyetlerin yardımıyla yönetimi ele geçiren Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) hükümetin başına geçerek Afganistan Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettiğini duyurdu. Partinin darbeci lideri Nur Muhammed Taraki devlet başkanlığına getirildi. Tüm bunlar gerçekleşirken SSCB de Taraki'ye ekonomik, askeri, siyasi yardımlar sağladı (Sander,2015:563).

Afganistan'ı ele geçirmek için SSCB'nin özel nedenleri vardı. Burda komunist hükümet kurarak ülkede etkinliğini arttırmak, ileride doğal kaynaklar açısından zengin Afganistan'ı sömürmek için iyi bir fırsat olacaktı. Ayrıca konum olarak stratejik önemli noktada bulunan ülke Çin, Hindistan ve Pakistan'a etki etmek için yararlı olacaktı. Lakin SSCB'nin bütün planları Afganistan Müslüman gruplarının ve diğer ülkelerin tepkilerinden dolayı istedikleri gibi hayata geçemedi (Qasımlı,2015:28).

Ülkede bulunan Müslüman gruplar komunistlerin desteklediği Taraki yönetimini kabul etmediler ve bunun ardından silahlı mücadeleler başladı. Lakin bu gruplar teşkilatsız ve gelişigüzel oluşturulduğundan SSCB'ne karşı direnmede başarılı olamadılar. Taraki bağımsız politikalar yürütüleceğini beyan etse de ülke hızla Sovyetlerin etkisine girmekteydi. Bu durumdan en çok rahatsızlık duyanlar ise Batılı devletlerdi. Nitekim kısa süre sonra da Sovyetler Birliği'nin bu müdahalesine uluslararası tepkiler yağmaya başladı. Amerika hükümeti insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle müdahaleye sert tepki gösterdi. İran ise Afganistan'da İslamcı yönetimin olması gerektiği görüşünü savunarak karşı çıktı.

1979 yılında SSCB'nin desteğiyle ADHP içinde "Devrimin Korunması İçin Örgüt" kuruldu. Hizbullah Amin'in başkanlığında yeni kurulan hükümet Taraki'ye mücadeleciler örgütlere karşı savaşmak için özel yetkiler verdi. Sonra Hafizullah Amin kendisi Taraki'nin yerinde getirildi. Taraki'nin gitmesiyle Müslüman direnişinin kırılacağı beklense de direniş durmadı. Aralıkta yine Sovyetlerin desteğiyle Babrak Karmal başkanlığa getirildi. Bu olaydan sonra Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a etkisi daha da çoğaldı. Ülkede bulunan sovyet askerlerinin sayısı 85 bin kişiye ulaştırıldı.

Sovyet askerleri ülkenin en önemli stratejik merkezlerini ele geçirerek oraya yerleştirdiler. Bu aslında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali demektir. Lakin SSCB işgal kelimesini kabul etmiyor Afganistan hükümetinin isteği üzerine orda yardım amaçlı bulduklarını belirtiyordu. Gerçekte ise komünist hükümet karşıtı Müslümanlarla savaşmak ve ülkeyi etkisi altına almak için Afganistan işgal edilmişti. Afganistan'ın işgali meselesi uluslararası alanda SSCB'nin tepkiler almasına yol açtı. Bu olaydan sonra Batılı ülkeler yumuşama sürecinin sonra erdiği kanısına vardılar. ABD bütün antlaşmaları iptal ederek ekonomik ve siyasi ambargolara başvurdu. 1980 Moskova Olimpiyatları'nı boykot ederek diğer ülkelere de bu konuda seslendi. İslam ülkelerinden, hatta komünist etkisinde olan bazı Avrupa ülkelerinden de tepkiler yağdı (Sander, 2015:64-565). Sovyet ordusunun Afganistan'da bulunduğu sürede toplamda 15.000 kişi öldürüldü.

Silahlanma yarışının hızlandığı bu dönemde ABD'nin boykot ve baskılarına karşı SSCB'nin rekabet gücü azaldı. Ekonomik durumun giderek kötüleşmesi ise ülkede yeni krizler doğuruyordu. Ekonomik, maddi potansiyeli Amerika'yla uzun süreli rekabete karşı koyamayan Sovyetler Birliği mecbur uzlaşma yolunu kabul etmek zorunda kaldı. Bu durumda Sovyetlerin başına geçen Gorbaçov'un politikaları daha çok ilişkileri yoluna koyma ve uzlaşma amaçlıydı (Qasımlı, 2015:30).

- ***Açıklık ve Yeniden Yapılanma politikaları (Glasnost ve Perestroyka)***

Sovyetler Birliği'nin başkanı Konstantin Çernenko'nun vefatından sonra 1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin toplantısında Mihail Gorbaçov Merkez Komitesi'nin başkanı seçildi. 1953 yılında Kruşçev tarafından başlatılan küçük çaptaki değişiklikler 1980'lerde, Gobaçov zamanında yetersiz bulunarak daha derinden yapılanma yoluna girilmiştir. O, muhafazakar politikalarından vazgeçerek, dünyevi değerlere esaslanan politikalar yürütmeyi hedeflediğini beyan etti. Demokratik Sosyalizm prensipleri esasında devlet yönetilmesinin gerektiğini vurgulayarak , bu yönde çalışmalara başlanılması talimatını verdi. Bundan sonra 1989 senesinde ilk defa çok partili millet vekili seçimlerine gidildi. Bu gelişme siyasi muhalif partilerin oluşmasına sebep oldu.

Gorbaçov, Açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroyka) politikalarıyla, siyasal, toplumsal, ekonomik reform girişiminde bulundu. Eski Sovyetler rejimini açık

açık eleştirdi. Ülkenin yeni bakış açısıyla, yetenekli, genç, dünyevi yöneticiler tarafından yönetilmesi gerektiğini belirledi (Sander, 2015:492).

Yolsuzluklara ve alkolizme karşı mücadelecî tutumuyla halkın desteğini aldı. 1986 yılının şubatında SBKP'nin konseyi geçirildi. Partiçi eleştiriler yapılmasınının gerekliliği, diktatörcülüğün gereksizliği gibi ve s. siyasi reformlar ileri sürüldü. En önemli mesele üretimi arttırarak halkın ekonomik durumunu iyileştirmektî. Gorbaçov'a göre siyasi reformları en iyi şekilde hayata geçirebilmek için en önemli şey ilk önce halkın ekonomik refahını yükseltmektî. Merkezîyetçi ekonomik yapı dolayısıyla üretimin ve tüketimin kît olduğu ülkede halkın siyasi gelişmeleri benimsemesi ve ayak uydurması mümkünsüzdü (Sander, 2015:493).

Yönetime geçer geçmez ABD ile ilişkileri düzeltmek için de, önemli adımlar atan Gorbaçov, aslında bu politikalarla, ABD ile ilişkilerini yoluna koymaya ve SSCB'de başkaldırmış olan merkezden kaçma isteklerine karşı Amerikanın karşı tarafa destek vermesinin önünü kesmeye çalışıyordu.

ABD, ilişkileri yoluna koymak için en önemli şart olarak SSCB'nin Afganistan'da bulunan askerlerini geri çekmesini ve Almanya Demokratik Cumhuriyetinin'in Almanya Federatif Cumhuriyeti'ne birleştirilmesine destek olmasını ileri sürdü. Uluslararası alanda hızlı bir şekilde itibar kaybeden SSCB, nihayet ABD ile anlaşma yoluna gitti. Afganistan'dan ordularını geri çekmeyi kabul etti. Doğu Avrupada tutucu komünist yöneticilerin arkasında uzun yıllardır var olan Sovyetler Birliğı desteğini çekmek zorunda kaldı. Demokrasinin yolu açıldı ve 1990 yılında Almanya birleştirildi (Qasımlı, 2015:39).

Soğuk Savaş'ın sonunun başlangıcı olan bu olay aynı zamanda Sovyet politikasının iflasının göstergesiydi.

Gorbaçov kendisinin reformlarına tepki yağdıran tutucu ve kökten önlemcilerin karşısını almak ve reformları denetleyebilmek için 1988 yılında, 40 yıldan bu yana toplanmayan SBKP kongresini topladı. Bu toplantıda Batı tipi parlamenter sisteme ve başkanlık sıztemine benzer yapı oluşturulmasına dikkat çekti. Bununla çoğunlukta bulunan komünist partisinin yetkilerini azaltmayı hedefliyordu. Aynı zamanda yargıçların bağımsızlığını temin etmek amaçlı çalışmalar yapılması gerektiğı vurgulandı. Bu toplantının ardından 1990 yılında Gorbaçov Yüksek Sovyet Prezidenyumu başkanlığına getirildi. 1990 yılında yapılan oylama sonucu oluşan

mecliste SBKP tekeline son verildi. Piyasa ekonomisine geçit yapıldı (Sander, 2015:490).

Gorbaçov'un rakipleri yıllardır kazandıkları statükoyu kaybetmiş komünist partisi yöneticileri ve sanayi-askeri kopleksden gelen tutucu kişilerdi. Ülkenin değiştirilmesini taktir etmeyen bu kişileri en çok tetikleyen olay Gorbaçov'un cumhuriyetlerde başkaldırmış bağımsızlık hareketlarını önlemek umuduyla 1991 yılı ağustos ayında merkezin onlar üzerinde gözetiminin daha esnek bir yapıya kavuşmasını sağlayan yeni birlik anlaşmasını imzalaması oldu.

Bu olayın ardından tutucular tarafından darbe yapıldı. Başkan yardımcısı Yanayev halka Gorbaçov'un sağlığının bozulması nedeniyle ülke yönetiminin onun denetlediği Olağan Üstü Hal Komitesi'nin eline geçtiğini bildirdi. Lakin bu darbe iki gün sürdü. Boris Yeltsin'in ve ordunun büyük bölümünün direnmesiyle Gorbaçov 21 ağustosta geri döndü. Ancak 24 Ağustos'ta istifa verdi ve komünist partisi dağıldı.

Gorbaçov'un SSCB'ni kurtarmaya yönelik bütün girişimlerine rağmen, durum giderek daha da kötüleşmeye başladı. Liberal bir bakış açısıyla Glasnost ve Perestroyka adı altında yürütülmeye çalışılan yeni politikaların sonucu olarak Sovyetler Birliği'nde yaşıyan ve yıllardır baskı altında olmaktan bunalan halkların milletilik ve merkezden kaçma eğilimleri güçlendi. Hatta bu durum bir süre sonra karşısı alınamaz krizlere yol açtı.

- ***Sovyet Cumhuriyetlerinde başkaldıran bağımsızlık hareketleri.***

Uluslararası politikalarda yaşadığı sıkıntıların yanısıra SSCB'nin bünyesinde bulundurduğu cumhuriyetlerde de ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Dünyadaki gücünü kaybetmediğini göstermek amaçlı yaptığı girişimler halkın iflas etmesi pahasına sürdürülüyordu. Halkın ekonomik refahının gittikçe kötüye doğru gittiği ortamda Gorbaçov'un demokratik açılımları yetersizdi. İç ve dış sorunların arttığı ülke her an patlamaya hazır munakaşa ocaklarının merkezi haline gelmişti.

Özellikle Kafkas ve Baltik cumhuriyetleri birliğin en kritik noktasıydı. Bazı tarihçilere göre SSCB'nin sonunu getiren en önemli nedenlerden sayılan Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki yaşıyan Karabağ krizi tırmanmaktaydı. Bu durumda giderek artan bağımsızlık isteğinin önlenmesi daha zor bir hal almaktaydı. Ülkeler zor gücüyle Birlik içerisinde tutulmaya çalışılıyordu. Baltik ülkelerinde bu başkaldırışlar

ekonomik ve siyasi yaptırımlarla önlenmeye çalışılsa da, Kafkas ülkelerinde çatışmalar ve sert müdaheler yaşandı.

SSCB'nin sonunu getiren ilk büyük ayaklanma Kazakistan'da oldu. Gorbaçov kendisi şahsen Türk ve Müslüman yöneticilere rağbet etmiyordu. Bu sebepten dolayı 1986 yılında Kazakistan KP Merkez Komitesinin başkanı olan Dinmuhammed Kunayev'i görevden aldı. Yerine ise Müslüman ve Türk olmayan Nikolay Kolbin getirildi. Bu durum zaten geçim sıkıntılarıyla boğuşan Kazakistan halkının sabrını taşırdı. Ülkede itirazlar başkaldırdı. Almatı sokaklarında itiraz eden öğrencilere karşı yönetim gücü kullandı. İtirazlar silah zoruyla, kan dökülerek yatırıldı. Bunu ülke çapında toplu gözaltılar izledi (Qasımlı, 2015:52).

Bu olaylardan bir süre sonra Birliğe dahil müttefik devletlerden Ermenistan'ın diğer müttefik devlet Azerbaycan'a karşı saldırıları gerçekleşti. SSCB yönetiminin yeterli önlemler almaması ve Ermenistan'a yaptırımlar uygulamaması gerilimi daha da tırmandırdı. 1990 yılının ocak ayında Sovyetleri Birliğinin Azerbaycan sivil halkına yönelik kanlı müdahalesi ise yapılan cinayetler arasında en dehşetlisiydi.

Kanlı olayların devamı Gürcistan'da da yaşandı. 1988 yılı nisan ayında Tiflis'te itiraz eden Gürcü vatandaşlara karşı ordu gücü kullandı. İtirazlar yine silah zoruyla kan dökülerek yatırıldı. 19 kişi öldürüldü, binlerce kişi gazla zehirlendi.

SSCB'nin zayıfladığı 1980'lerde Batı ülkeleri sosyalist Avrupa ülkelerini Sovyet etkisinden kurtarmak için politikalar yürütmekteydiler. Bunun sonucunda Avrupa'da SSCB'nin etkisi hızla azalmaya başladı. Bu ülkeler birer birer sosyalizmden demokratik sisteme geçit yapmaya başladılar. Sosyalizmden kopan ilk ülke Polonya oldu. Daha sonra onu Macaristan ve ADC takip etti. ADC'in yeniden Almanyaya birleştirilmesi sonucunda Avrupada yeni siyasi atmosfer oluştu. Avrupada sosyalizm iflasa uğradı. Kadife Devrimler sonucunda ise Çekoslavakiya, Bulgaristan, Romanya, Albanya tamamen sosyalizmin ve SSCB'nin etkisinden kurtulmayı başardı (Qasımlı, 2015,56). Bu politikalardan Birliğin yönetiminde bulunan Baltik ülkeleri de etkilendi. Estonya ve Litvanya'da alternatif ulusal hükümetler kurularak SSCB terkedildi.

Gorbaçov'un yalnızları SSCB'nin dağılması sürecini daha da hızlandırdı. Özellikle sivil halka güç uygulamasıyla halkın kendisine olan güvenini kaybetti ve böylece birlik içerisindeki cumhuriyetler ve merkezi hükümet arasında ipler kopmaya başladı.

Dünyanın son imparatorluğu diye nitelendirilen SSCB 1991 yılında dağıldı. Gorbaçovun onarmaya çalıştığı devlet etnik ve ulusçu hareketlere, ekonomik sorunlara devam getiremedi, yıkıldı. Cumhuriyetler birer birer ayrılmaya karar verdiler. Daha sonra Gorbaçov, geri kalan cumhuriyetlerle yeni birlik oluşturmaya çalışsa da ülkeyi kurtaramadı. 25 Aralık'ta istifa etmesinden bir gün sonra yetmiş yıllık imparatorluk da yıkılmış oldu.

3.1.2 Azerbaycan'ın bağımsızlığını geri kazanması

Tarih boyunca hiçbir zaman Ermenilere ait olmayan Karabağ toprakları uğrunda Ermenistan'ın talepleri 80'lerin ortalarında tekrar artmaya başladı. 1987 yılının kasım ayında Ermenistan'ın sınırları içerisinde bulunan Gafan ve Meğri ilçelerinde Azerbaycan Türklerine karşı saldırılar düzenlendi. Mülteci durumuna düşen Azerbaycanlılar Ermenistan'dan kovulmaya başladı. 1988 yılının ocak ayına kadar artık 4000 Azerbaycan Türkü Ermenistan'ı terk etmeye zorlanmıştı.

Azerbaycan halkının bağımsızlığa sürükleyen en önemli mesele Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı seslendirdiği toprak iddiaları karşısında merkez hükümetin sessiz kalması, hatta gizlice Ermenistan'ı desteklemesiydi. Bunun sonucunda Azerbaycan halkı Azerbaycan SSB Ali Sovyeti'ne baskı yaparak Azerbaycan'ın Suverenliği Hakkında Beyanname'yi (1989) kabul ettirdiler. Bu olay Merkez otoriteyle Azerbaycan arasındaki mesafeyi daha da açtı (<http://mfa.gov.az/content/813>).

Ermenistan sorunuyla baş başa kalan ülkede durum giderek kritikleşti ve kontrol edilemez hale geldi. Devamında Azerbaycan'da itiraz eden halka karşı aşırı güç kullanılması ve Ermenistan'ın işgalcilik planlarını hayata geçirmeye başlaması Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren sürecin başlangıcı oldu.

1990 yılında ocak ayının 19'undan 20'sine geçen gece SSCB yönetiminin talimatıyla sovyet ordusu Bakü'de sivil halka karşı katliam yaptı. Gerçekleşen katliamda yüzlerce insan katledildi ve yaralandı. Bu durum Azerbaycan'ın bağımsızlık yolundaki mücadelelerin daha da kızışması ile sonuçlandı (Aslanlı, 2013:55).

Karabağın işgal edilmesi 90'larda başlayan bir eylem değildi. Şöyle ki sonradan yapılan araştırmalarda Ermenistan'ın bu eylemleri daha önceden planladığı, bu amaçla Ermenistan'da bulunan fabrikalarda illegal yolla silah üreterek Karabağ'da bulunan eylemcileri silahla temin ettiği ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan'da ekonomi tamamen merkezin yönetimindeydi. Azerbaycan milli gelirinin 20-25 % Moskova tarafından benimseniyordu. Her yıl Ermenistan'a 470 milyon değerinde ürün gönderiliyordu. Karşılığındaysa Ermenistandan Azerbaycana gönderilen malın değeri 117 milyon dolardı. 1987 yılında SSCB'de 35 manat değer belirlenen Azerbaycan petrolünün dünya pazarındaki değeri 140-150 dolardı. Azerbaycan ahalisinin asgari ücreti Birliğin diğer ülkelerine nazaran çok düşüktü. Diğer devletlerde ortalama 220 manat civarında olan orta aylık maaş miktarı Azerbaycan'da sadece 171 manattı (Abdullayev , 2016:342-343).

Bu dönem milliyetçi ermenilerin Azerbaycan'a karşı arazi iddialarının tekrar şiddetlendiği dönemdi. 1987 yılında Gorbaçov'un Fransa'ya yaptığı resmi ziyaret zamanı heyette bulunan Ermeni akademisyen A. Aganbekyan tüm dünyaya Dağlık Karabağ toprağının Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a verilmesi meselesine SSCB hükümetinin sıcak baktığını duyurdu. Bu olaydan sonra dünyadaki Ermeni lobisi, Ermenistan'da bulunan Karabağ Komitesi ve Kınınq teşkilatı açık bir şekilde Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi yönünde propagandalara başladılar. Ermenistan'da oluşturulan silahlı çeteler tarafından orda bulunan Azerbaycan Türkleri sıkıştırılmaya ve kendi topraklarından göç etmeye zorlandılar. Daha sonra Azerbaycanlılar yavaş yavaş tarihi Azerbaycan toprağı olan, sonradan Ermenistan'a birleştirilen topraklardan kovulmaya başlandı. 1988 yılında ocak ayında ilk Azerbaycanlı kaçkın grubu Ermenistan'dan çıkarıldı. 1988 yılında 19 şubatta İrevan'da düzenlenen mitingde "Ermenistan Azerbycanlılardan temizlenmeli", "Ermenistan yalnız Ermeniler içindir" gibi sloganlar seslenmeye başlandı. 21 şubatta ise İrevan mesciti Ermeni çetesi tarafından tamamen dağıtıldı. Aynı gün 4 bin Azerbaycanlı ağır şiddete maruz kalarak Vedibazar ilçesinden büyük sıkıntılarla, ağır iklim şartlarına rağmen Azerbaycan'a göç etmek zorunda bırakıldılar (Abdullayev, 2016:343).

Bu olaydan cesaretlenen Dağlık Karabağ Ermenileri aralıksız mitinglere başladılar. 20 şubatta Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin meclisi Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleştirilmesi kararını aldı. Karabağ Ermenileri Azerbyacan hükümetinden vilayetin statüsünün değiştirilmesini, SSCB rehberliğindense Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleştirilmesini talep etmeye başladılar. SSCB yönetimi ise bu gelişmeler karşısında açık bir görüş bildirmekten kaçındı, taraflara yalan vaatler vererek, iki tarafa da onları desteklediğini söyleyerek

münakaşanın daha da şiddetlenmesine zemin hazırladı. 24 şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Esgeran ilçesinde Ermeni silahlılarının 2 Azerbaycanlı genci katletmesi sonucunda durum daha da kötüleşmeye başladı. Bu durumda SSCB'nin hiçbir adım atmaması Azerbaycan halkının ayaklanmasıyla sonuçlandı. Ülkede halk sokağa çıkarak hem Ermenistan'daki olaylara, hem de SSCB yönetiminin buradaki pasif tutumuna itirazlarını bildirmeye başladı. Ancak Karabağ halkının ayaklanarak itiraz etmesine Azerbayca yönetimi izin vermedi. Diğer taraftan Ermenistan'dan kovulan Azerbaycan Türklerinin Karabağ'a yerleştirilmesine de engel olundu. Bu dönemde dünyaya kendilerini mağdur olarak göstermeye çalışan Ermenistan lobileri durmadan popagandalar yapmaya devam ediyorlardı. Aslında Azerbaycandan toprak koparmak için düzenlenen tüm siyasi oyunlara Ermeniler milli ve dini münakaşa süsü vererek dünya ülkelerini inandırmaya ve destek kazanmaya çalışıyorlardı. Bu yönde atılan en büyük adımlardan biri de aslında merkez tarafında ayarlanarak dünyanın gözünde Ermenistan'ı mağdur ve haklı gösterecek Azerbaycanı ise suçlu durumuna düşürecek Sumgayıt olaylarının planlanmasıydı (Qazıyev, 2009:113).

Ermeniler münakaşadan hemen önce olayların yaşanacağı yere kameralar yerleştirmişlerdi. O dönemde Ermenistan'dan çıkarılan 4000 Azerbaycanlı Sumgayıt şehrine yerleştirilmişti. Milli münakaşanın çıkmasına son derece uygun olan bu ortamda nedensiz olarak tüm yerel güvenlik güçlerinin silahları toplanmıştı. 1988 yılında 28 şubatta Ermeni Edik Grigoryan'ın yönetiminde Sumgayıt şehrinde büyük fitne çıkartıldı. Grigoryan'ın şahsen 9 Ermeniye katlettiği bu olaylarda toplamda 26 Ermeni, 6 Azerbaycanlı öldürüldü (Qasımlı, 2015:111).

Sumgayıt olayları incelendiği zaman olayların merkezi yönetim ve Ermenistan istihbaratı tarafından planlandığı açık bir şekilde gözükmekteydi. Nitekim Rus istihbaratının o dönemki başkanı da olayların önceden planlandığını itiraf edenler arasında yer almaktaydı. Olayların gerçekleşmesinden sonra yürütülen soruşturma kapsamında Ermeni asıllı Edik Grigoryan katlettiği çok sayıda kişiye rağmen himaye edilerek 12 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Mağdur Ermenilerin hepsi tecavuz ve katletme işinin Grigoryan tarafından yapıldığını dile getirmişlerdi. Azerbaycanlı Ahmed Ahmedov ise delillerin yetersiz olmasına rağmen idam ile cezalandırılmıştır (Nerimanoğlu:2018). Meselenin ilginç yönü bu çatışmada katledilen ermenilerin

hepsinin ermeni terör örgütlerine para yardımı yapmaktan vazgeçen ermenilerden oluşmasıydı.

O dönem yapılan mahkemeler ile olaylar kapatılmaya çalışılsa da, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in talimatıyla 2011 yılında Sumgayıt olaylarında sorumluluğu bulunan suçluların tespit edilmesi ve cezalandırılması konusunda yetersiz kaldığı ve bundan dolayı ilgili dava dosyasının tekrar incelemeye açılmasına yönelik emir verdiği bilinmektedir (Nerimanoğlu :2018).

Ermeniler planladıkları bu oyunun sonuçlarını dünya kamuoyunda istedikleri gibi kaleme vererek ilgi çekmeyi başardılar. Bundan sonra Karabağ'da Azerbaycanlılara karşı yapılan cinayetler daha da şiddetlendi. Azerbaycanlılara ait mülkler talan edildi, kendilerine karşı sık-sık hücumlar düzenlendi. Sonucu ağır olan bu münakaşalar sonucunda Ermenistanda bulunan tarihi Azerbaycan topraklarında yaşayan 100 binlerce kişi bu topraklardan çıkarıldı.

1988 yılında Ermenistan'da bulunan ve nüfusun çoğunluğu Azerbaycanlılardan oluşan 185 köy ve diğer yerleşim yerlerinden toplam 230 bine yakın Azerbaycanlı çıkarıldı. 8 Ağustos 1988'de rus askerlerinin yardımıyla Azerbaycan türklerinin sonuncu yerleşim bölgelerinden biri olan Nuvedî köyünden Azerbaycanlılar kovularak çıkarıldılar. Böylece Ermenistan'daki tüm Azerbaycan Türklerinin yaşam hakları tamamen gasp edilerek göçe zorlandılar ve bununla da Ermenistan'dan Azerbaycan Türklerinin tehciri tamamlanmış oldu (Abdullayev, 2016:345).

SSCB merkezi hükümeti Dağlık Karabağ sorununun çözülmesinde meraklı değildi. Bu dönemde Karabağ'la ilgili atılan adımların tümü Azerbaycan'ın aleyhine olup, tamamen Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet etmekteydi. 1989 yılının ocak ayının 12'sinde Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet eden daha bir adım atıldı. Moskova Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti (D.K.Ö.V) Özel Yönetim Komitesinin yaratılmasıyla ilgili karar kabul etti. Böylece Karabağ Vilayeti direk Moskova'nın yönetimine geçti. Ermenilere yakınlığı ile bilinen Arkadi Volski'nin başkanlığını yaptığı Özel Yönetim Komitesi'nin Azerbaycanlıların aleyhine kabul ettiği birtakım kararlar ülke için facialı sonuçlar doğurdu. Dağlık Karabağ'da Ermeni silahlı çetelerinin teşekkülü gerçekleşti. Azerbaycanlıların yaşadığı bütün merkezler ablukaya alındı. Hankendi ilinden bütün Azerbaycanlılar kovuldu. D.K.Ö.V'nde bütün müessise ve teşkilatlar 16 mayıs 1989 itibarıyla Azerbaycan'ın yönetiminden çıkarıldı (Abdullayev, 2016:345).

Sovyet yönetiminin himaye ettiği Ermenistan'da Azerbaycanlılara karşı yapılan tehcir politikası Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde bölücülük isteklerinin güçlenmesi, SSCB yönetiminin Ermenistan'ın tarafını tutması hakları ayaklar altına alınmış Azerbaycan halkının ayaklanmasına ve halk hareketinin genişlemesine zemin oluşturdu. Moskova tarafından 21 Mayıs 1988'de Kamuran Bağirov görevinden uzaklaştırılarak yerine Abdurrehman Vezirov getirildi. Bu ülkedeki gerginliği daha da tırmandırdı. Azerbaycan'ın sorununu derinden çözemeyen, halkın kültürünü, psikolojisini iyi anlamayan, manevi değerlerine uzak olan Vezirov sorunu çözmek için derin çaba sarfemeyerek meseleye yüzeysel yanaştı. Vezirov Azerbaycanlı olmasına rağmen farklı kültürde yetişmiş milli duyguları gelişmemiştir. Azerbaycan'ın yönetiminde olduğu zaman meselelere ciddi bir yaklaşım sergilememesi Ermenilerin işine geliyor, bu durum Moskova yönetimini de memnun ediyordu. Bunun sonucunda ise 1988 yılının sonbaharında Dağlık Karabağ artık tamamen Azerbaycan'ın yönetiminden çıkmıştı. Moskovanın Dağlık Karabağ'a tayin ettiği yeni rehber Volski'nin katı ermeniyönümlü tutumu ve nadir ağaçların bulunduğu Tophane Ormanı'nda çevresel ekosistemi değiştirebilecek sanayi müesseselerinin kurulmasına karar vermesi bardağı taşıran son hamle olmuştu. 17 Kasım 1988'de Bakü'deki Lenin meydanında başlanan gösteriler daha sonra yüzbinlerce kişinin katıldığı halk hareketine dönüştü.

Şekil 3.1: Azerbaycan'da Milli Dirçeliş Günü

Kaynak: <https://www.azadliq.org/a/azerbaycanda-milli-dirchelish-gunu/29605610.html>

Lenin meydanında yıllar sonra ilk defa Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti'nin 3 renkli bayrağı dalgalanmaya başladı. Meydan Harekatında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yaptığı saldırıların durdurulması, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan aleyhine politikalar yürüten yönetimin derhal görevden alınması, Ermenistan'a karşı ekonomik yaptırımların uygulanması talepleri ileri sürüldü. Hatta ilk defa bu gösterilerde bağımsızlık sloganları atıldı. Hükümet 4 aralıkta ordunun gücüyle zor kullanarak meydan hareketini dağıtmayı başardı (Şahverdiyev, 2016:3).

1989'da ilkbaharda SSCB'nin Halk Millet Vekillerinin 1. Kurultayında seçimler yapılırken Vezirov başta olmakla Azerbaycan Komünist partisi yönetimi tüm imkanlarını kullanarak Moskova'nın çıkarlarına hizmet eden, ona sadakatli kişileri vekil seçtiler. Bu durumda Azerbaycan halkının sesini duyurmak , Azerbaycan'da bağımsızlık hareketına önderlik etmek için bir çok Azerbaycanlı aydınların katılımıyla 1989 yılında 16 haziranda yarıgizli şekilde Azerbycan Halk Cephesi'nin (AHC) yaratıldığı duyuruldu. Kurulan konferansda AHC'nin programı ve tüzüğü kabul edildi. 15 kişilik yönetim kurulu oluşturuldu. Ebulfez Aliyev (Elçibey) AHC'nin başkanı oldu. Vezirov'un sorunları çözeceğine yönelik güvenini kaybetmiş Azerbaycan halkı AHC'nin etrafında birleşmeye başladı (Bütöv Azərbycan Bitliyi, 6:2010).

Birliğin yönetiminde bulundurduğu Ermenistan'ın yaptıklarına karşı sessiz kalması hatta onu koruması Azerbaycan halkının yönetime olan nefretini daha da arttırdı. Bu zaman itirazda bulunan Azerbaycan halkının gözünü korkutmak için ordu tarafından yapılan kanlı müdahale ise Azerbaycan tarihinin en acılı sayfalarından birini oluşturmaktadır.

Ocak ayının 17'sinden itibaren Azerbaycan'a Sovyet Yönetimi tarafından getirilen askerlerin sayısı 24 bine ulaşmıştı. Ocak ayının 19'una gelindiğinde akşam saatlerinde Azerbaycan Devlet Televizyonu'nun elektrik deposu patlatıldı. Bununla halkın yapılacak katliamdan tamamen habersiz olması sağlanacaktı. Nitekim plan yerine ulaşmış ve o gece Azerbaycan halkı hiçbir şekilde bilgi alamamıştı. Aynı gün Gorbaçov ülkede olağanüstü hal ilan etti. Sıkıyönetimin varlığından habersiz sokaklara halk çıkar çıkmaz kanlı müdahaleyle karşılaştı. O gece 130'dan fazla kişi öldürüldü. 700 kişi yaralandı. 12 kişiden hala bilgi alınamamaktadır. Bu yönetimin kendi halkına karşı yaptığı en büyük cinayetlerden biriydi. Ancak bu, halkın tekrar yönetime güvenmesini de imkansız hale getirdi. Ölenlerin anısına ülkede 40 gün yas ilan edildi. Fabrikalar, müessiseler çalışmadı. Sovyet ekonomisi ciddi darbe aldı. Bu

olay aynı zamanda Azerbaycan Halk Cephesi'nin önderliğinde Milli Bağımsızlık Mücadelesi'nin başlanması ile sonuçlandı (Abdullaayev,2016:347).

Rusya yönetiminin Azerbaycan başkanlığına getirdiği Ayaz Mütellibov da durumu yoluna koymakta acizdi. Üstelik giderek Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı tecavüzü daha da artıyordu. 1990 yılının martında Ermeniler Kazak iline silahlı saldırı düzenledi. 9 kişi katledildi, 7 kişi ve 13 ev diri diri yakıldı. Mayıs ayında Azerbaycan parlamentosu Ayaz Mütellibov'u cumhurbaşkanı seçti. Lakin bu mevcut kriz durumunu değiştirmedi. Ermenistan'dan kovulan Azerbaycanlıların sayısı giderek çoğaldı ve 250 bine ulaştı. Çalkantılarla ve kanla geçen bu ağrılı sürecin ardından Azerbaycan Parlamentosu 1991 yılının 30 Ağustosunda Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında karar kabul etti. Ayaz Mütellibov eylül ayında tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Lakin sovyet hükümetinin Azerbaycan'daki uzantısı olan Mütellibov'a halkın güveni kalmamıştı (<http://mfa.gov.az/content/813>). Bu durumda halkın en güvendiği kişi Azerbaycan Halk Cephesi ve Elçibey'di.

Azerbaycan'ın en büyük Türkçü aydınlarından, en önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebulfez Aliyev Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kuran şahsiyetlerden etkilenerek Sovyetlerin bütün yasaklarına rağmen ideolojisini yaşatmaya çalışıyordu. Kendisi gibi genç vatanseverlerle birlikte öğrencilik yıllarından itibaren buluşarak vatan, millet, Türkçülük üzerine hararetli tartışmalar yaparak sovyetlerden kurtulmanın hayalini kuruyordu. Elçibey'in başlarda gizli örgütlenmeler halinde kurularak vatanın bağımsızlığı yönünde yaptığı çalışmalar, sonradan halkın büyük kısmının katılımıyla yazılacak olan şanlı Azerbaycan tarihinin ilk adımlarını başlatmaktaydı. İdeolojisinden dolayı sürekli takip edilen ve sonunda hapis yatan Ebulfez Aliyev hapisaneden çıktıktan sonra da çalışmalarını durmadan sürdürdü, teşkilatlanma işini devam ettirdi. Ermenilerin tecavüzcü politikalarına karşı yönetimin sessiz kalmasına ayaklanan halk Elçibey'in önderliğinde Sovyetler Birliği'ne en büyük darbeleri vurmaya başardı (Er, 2010:90). Halk Cebhesinin bu şanlı bağımsızlık mücadelesinin ardından nihayet 18 ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti.

3.1.3 Türkiye ile ilk ilişkiler

Azerbaycanın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından ülke yönetiminin karşısında duran ikinci en önemli mesele bağımsızlığı garanti altına almak için ülkeyi en kısa zamanda tanıtmak, ülkelerarası sınırlarını kabul ettirmek oldu. Bu zaman Azerbaycan'ın Türkiye'den iki önemli beklentisi vardı; ilk olarak Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak her iki ülkede de elçiliklerin açılmasının sağlanması, ikincisi ise aynı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde olduğu gibi ülkenin dünyaya kabul ettirilmesi için Türkiye'nin aracılık yapması. Türkiye'nin Azerbaycan politikasına etki eden bazı meseleler vardı. Evvela Türkiye Rusya ile ilişkilerin bozulmasından çekiniyordu. Bu sebepten dolayı Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımak işini Rusya'yla ilişkilere zarar vermeden yapmak istiyordu. Bunun yanında o dönemde batı devletleri SSCB'nin hızla dağılmasının ardından oluşacak bağımsız devletlerin ortaya çıkarabileceği sorunları göz önünde bulundurarak yeni devletlerin tanınması meselesinde daha temkinli davranılması gerektiğini öngörüyorlardı. Bu konuda Batı devletlerinin, özellikle ABD'nin baskısı vardı. İlâveten Azerbaycan'ın içinde de bu meseleyle ilgili fikir birliği sağlanamamıştı. Rusya yanlısı hükümet bağımsızlığın sadece ekonomik nitelik taşımasını arzu etseler de muhalif gruplar kesinlikle tam siyasi bağımsızlık taraftarıydı. Bu sebeplerden dolayı Türkiyenin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınması meselesi oldukça zor görünüyordu (SAM,2017:99).

Bütün bu olumsuz görüşlere rağmen Azerbaycanlıların kardeş saydıkları Türkiye devleti bağımsızlığı tanıyarak Azerbaycan'a destek çıkan ilk ülke oldu. Üstelik bunu yaptığı zaman daha SSCB resmi olarak mevcutluğunu sürdürüyordu. Ayrıca bu konuda üyesi olduğu NATO devletlerinin de onayını almamıştı (Azərbaycan Respublikasının Səfirliyi, <http://ankara.mfa.gov.az/content/3>).

1 Kasım 1991'de Azerbaycan yetkilileri ülkenin bağımsızlığının tanınmasıyla ilgili önerisini Türkiye'ye resmi şekilde ilettiler. 9 Kasım tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun toplantısında bu teklif müzakere edildi ve Türkiye Azerbaycan'ı tanıyarak diğer ülkelere de örnek olması açısından Azerbaycan tarihi için çok önemli bir adım attı.

Azerbaycan'dan Türkiye'ye ilk resmi ziyaret daha Ayaz Mutallibov döneminde yapıldı. Aslında Rusya yönümlü tutumuyla bilinen Mutallibov Rusya'nın Ermenistana

destek olması sonucunda mecbur halkın baskısıyla bu ziyareti yapmak zorunda kalmıştı (Cafersoy,2001:122).

Mütellibov'un yönetiminde olduğu dönemde Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Daire Başkanı Bilal Şimşir heyetle Bakü'yü ziyaret etmiş, Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin perspektifleri değerlendirilmişti. Bu ziyaret zamanı iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve karşılıklı elçiliklerin açılmasına karar verilmişti. Ardından Ayaz Mütellibov'un Türkiye'ye seferi gerçekleşti. Bu sefer zamanı askeri ilişkiler dışında hemen hemen bütün alanları kapsayan meselelere dair müzakereler yürütülerek, bir sıra sözleşmeler imzalanmıştı. Lakin o dönem Azerbaycan'ın gündeminin Karabağ ve güvenlik sorunlarıyla meşgul olması bu sözleşmeleri ikinci plana atmış bu sözleşmeler kargaşaya kurban giderek meclis tarafından onaylanmaya fırsat bulmamıştır.

Mütellibov'un istifaya gönderilmesinin ardından iki ay süreyle geçici görev yapan Yakup Memmedov Türkiye ile ilişkileri geliştirmek çabasında bulunmuştur. Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel onun kısa yönetimi döneminde Bakü'yü ziyaret ederek enerji ve eğitim alanında anlaşmalar yapmıştı. Demirel o dönem 2.000 Azerbaycanlı öğrencinin Türkiye'de eğitim alması için burs ayrılacağı sözünü vermişti (Cafersoy, 2001:122).

Doğunun en büyük demokrati olan Elçibey'in iktidar döneminde bütün sıkıntılara rağmen Azerbaycan'ın, Türkçülüğün, vatanseverliğin, demokrasinin en parlak dönemi yaşanmaktaydı. Türkçülüğü demokrasi süzgecinden geçirerek, laik değerleri katarak temel ideoloji haline getiren Elçibey kısa süren yönetimi zamanında Azerbaycan'ın geleceğine yönelik önemli adımlar attı. İlk olarak Rus orduları Azerbaycan'dan çıkarıldı. Türk dili ülkenin resmi dili olarak kabul edildi. Manat para birimine ve latin alfabesine geçildi. Türkiye'den gelen subayların yardımıyla milli ordunun temelleri atıldı. Ermeni işgaline karşı mücadele güçlendirildi. Rusya egemenliği döneminde uygulanan yaptırımlarla ismi değiştirilen şehir, kasaba, köy isimleri tekrak önceki milli adlarıyla değiştirildi. Sovyet döneminin kokuşmuş sisteminde yaygınlaşan, rüşvet, kayırma, yolsuzluk gibi durumlara karşı mücadele başlatıldı. En önemlisi ise, ülkenin milli politik stratejisi belirlendi. Bu stratejinin temel taşlarını özellikle Türkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılık oluşturuyordu. Elçibeyin yönetiminin kısa sürmesine rağmen onun temellerini attığı ideolojiyi halkın hafızasından silmek bir daha eskisi kadar kolay olmayacaktı (Er,2010,85).

Elçibey Türk dünyasının en Büyük liderlerinden biri olarak mücadelesi sadece Azerbaycan sınırlı değildi. Onundavası 250 milyonluk bütün Türk halkalarının davasıydı. Onun milliyetçiliğinin temelinde çağdaşlık ve demokrasi dayanıyordu (Nerimanoglu, 2018:302).

Elçibey ilk resmi yurtdışı ziyaretini Karadeniz Ekonimik İşbirliği Teşkilatı'nın İstanbul'da 22-27 haziran tarihlerinde yapılan toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gerçekleştirdi. İstanbul'da biten toplantının ardından Ankara'ya giderek Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarını ziyaret eden Elçibey, orda bulunan anıt defterine bu ziyaretinden dolayı büyük şeref hissi duyduğunu, "Senin Askerin Ebulfez Elçibey" imzasıyla not düştü. Dünyadaki türklerin bağımsız, hür, türk adı altında yaşaya bildiği tek ülke olduğu için Türkiye Cumhuriyetinin başkenti Ankara'yı "Bütün Türk Dünyasının Kabesi" olarak nitelendirdi (Er,2010:87).

Elçibey yönetiminin dışişleri bakanı Tofiq Gasimov Ağustos ayında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirerek Türkiye'den maddi meselelerle ve dış politika uzmanlarının eğitimiyle ilgili destek sağlanmasını istemişti. Bunun ardından iki ülke arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a yardımı ve diplomatik personelin yetiştirilmesi ile ilgili karar imzalanamıştı. AHC yönetimi özellikle eğitim meselelerine önem veriyordu. Bu amaçla Türkiye ile ilişkilerinde siyasi ve ekonomik alanlar dışında eğitim meselelerini de her zaman ön planda tutuyordu. Bu yönde yaptığı çalışmaların sonucu olarak 1992 yılının temmuz ayında 929 öğrenci burslu eğitim almak için Türkiye'ye gönderilmişti (Cafersoy, 2001:124).

Elçibey daha sonra 28 ekim 5 kasım tarihleri arasında 9 günlük resmi sefer kapsamında Türkiye'yi ziyaret etti. Sefer çerçevesinde 2 kasım 1992 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'de büyükelçiliğinin açılış töreni yapıldı. Yine bu seferde Azerbaycan ile Türkiye arasında birlik, beraberlik, ticaret, ulaşım, suçluların iadesi meselelerinde anlaşmalar sağlandı.

Elçibeyin Türkiye sevgisinin ve Türkiye, Türk dünyası merkezli politikaları o dönem Türkiye iktidarında olan Süleyman Demirel'in olumlu yanasmaması sonucu beklenen düzeye ulaşmadı. Rusya ile karşı karşıya gelmeme konusunda dikkatli olan Demirel Karabağ meselesinde de beklenen ilgiyi karşılamadığı için özellikle milliyetçi daireler tarafından eleştiriler alıyordu. Dönemin siyaset uzmanlarına göre, Demirel yönetimi Elçibey'le yakınlığın ülkedeki milliyetçi akımları güçlendireceğinden sakınıyordu. Bu

sebepten o Azerbaycanda yeni iktidarın oluşmasını destekliyordu. Azerbaycanın meşru lideri Elçibey'i hiçe sayarak Nahçıvan'da Haydar Aliyev'le görüşmeler yapması ve Azerbaycan'a ayrılan 300 milyon dolarlık kredinin Azerbaycana gönderilmesini engellemesi bu sebebe bağlıydı. Demirel ayrılan kredinin 100 milyon dolarını Haydar Aliyev'e göndererek onun hükümetin başına geçmesine destek sağladı. Elçibey'e yapılan darbe sırasında ise düşünülmüş olarak geç adım atarak elinde imkan olmasına rağmen darbenin önüne geçmeyi istememişti (Cafersoy, 2001:132).

Bazı uzmanlara Elçibey dönemi dış politikasının en çok eleştirilen yönü pragmatik değil ideolojik esaslara göre yapılmasıydı. Özellikle Türkiye politikalarında duygusallık ve ideolojinin ağır basması dönemin politik şartlarına uygun değildi. Bu dönem Demirel hükümetinin pragmatik politikasıyla Elçibey'in ideolojik politikasının üst üste düşmemesi Azerbaycan'ın stratejik kaygılarına yol açtı. Bu politikalar çerçevesinde Türkiye'nin Azerbaycan'a yakınlaşması bazı uzmanların görüşlerine göre Ankara'nın dış ilişkilerine de zarar veriyordu. Özellikle İran ve Rusya'dan stratejik konum ve enerji yönünden bağımlı Türkiye'ye bu devletler tarafından siyasi baskılar da uygulanmaya başlandığı bilinmektedir.

3.1.4 Karabağ sorunu ve Türkiye

3.1.4.1 Karabağ sorunu

Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan en eski vilayetlerinden biridir. Eskiden bu araziler Albanya'nın yönetiminde olmuş önce "Arsak" daha sonra ise "Karabağ" ismiyle tanınmıştır. "Dağlık Karabağ" ifadesini ise Sovyet yönetimi yaygınlaştırmıştır. "Arsak" kelimesi incelendiği zaman bu adın eski Türk kökenli Sak kavmiyle ilgili bağlı olduğu tespit edilmiştir. "Ar"(er) ve "Sak" Kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Anlamı "yiğit Sak", "er Sak" yani "yiğit Sak adamı" demektir.

Araştırmacılar Karabağ kelimesinin ise "Kara" ve "Bağ" kelimesinin birleşmesinden ortaya çıktığı konusunda hemfikirler. Kara eskiden büyük, yoğun anlamlarıyla kullanılıyordu. Karabağ vilayeti Aras Nehri kıyısında bulunduğundan dolayı geniş yeşillik ve ormanlık alanlarla zengindi. Bundan dolayı "büyük bağ" yani "Kara bağ" ismi ortaya çıkmıştı (Tecim:17).

Eski Alban Devleti şimdiki Azerbaycan topraklarının ve Ermenistan topraklarının büyük bir kısmının üzerinde kurulmuştur. O dönemde bu bölgede Ermeni unsurlar bulunmuyordu. Eskiden Albanların sonradan ise Arap Hilafeti'nin etkisinde altındadır olan Karabağ Vilayeti daha sonra Sacier, Revvadiler, İldenizler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Karabağ Hanlığı'nın parçası olmuştur. Hanlıkların zayıflamasının ardından Karabağ Vilayeti 1805 yılında Rus İmparatorluğu tarafından işgal edildi. Bu işgal süreci küçük arayla (1918-1920 yılları arası Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mevcut olduğu dönem) 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesine kadar sürdü.

1918 yılında kurulan AHC bağımsızlığını ve arazi sınırlarını Paris Sulh Konferansı zamanı dünya ülkelerin tanıtmayı başardı. Dağlık Karabağ arazisi o dönem tartışılabilir arazi sınırları içinde bulunmuyordu. Şuan Ermenilerin ele geçirerek Sevan ismini verdiği Göyçe Gölü 2300 yıl öncesinde Alban devleti zamanında olduğu gibi o zaman da Azerbaycan'ın Kuzey sınırını oluşturuyordu (Nağı, 2014:5).

Ermenilerin Kafkaslara gelmesi yavaş yavaş seyrederek Anadolu'dan geçmiştir. Türkiye'nin doğu topraklarına az sayıda getirilen Ermeniler burada kul olarak kullanılmıştır. Ermeni araştırmacısı H. Adonsun belirttiğine göre Kimmeri tayfaları M.Ö. 7. yüzyılda Balkanlardan Frigya vilayetine geldiler. Burada onlar Ermenilerin ecdatlarıyla tanıştılar. Daha sonra onları da alarak onlarla birlikte Anadolu'ya götürdüler.

Yerleştikleri yerde giderek çoğalan Ermeniler yavaş yavaş devlet kurma isteğine düştüler. Lakin bunu kısa sürede başaramadılar. Nihayet m.ö. 2. yüzyılda Van Gölü kenarında küçük Ermeni devleti kurabildiler. Bu devlet m.ö. 1. yüzyılda kısa süreliğine Azerbaycan topraklarını ele geçirerek buraya yerleşseler de bu işgal uzun sürmedi. Roma Devleti tarafından bozguna uğratılan Ermeniler 10 yıl sonra tekrar Van Gölü kenarında küçük bir yere yerleştiler. Hiç bir zaman Ermenistan'a ait olmayan bu topraklara Ermenilerin yerleştirilmesi ise Çar Rusyası'nın maksatlı politikaları sonucunda hayata geçti. Çar Rusyası'nın desteğini alan Ermeniler artık 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Azerbaycan'a karşı tecavüz faaliyetlerine başladı.

20. Yüzyılın başlarından itibaren Ermeniler Azerbaycanlıların sıkıştırılarak kendi topraklarından çıkarılması siyasetini hayata geçirmeye başladı. Ermeniler amaçlarına ulaşmak için İrevan'da, Bakü'de, Karabağ'da, Zebgezur ve diğer bölgelerde toplu

cinayetler işlediler. 1905 yılının şubat ayından başlayan soykırım faaliyetleri 1906 yılına kadar devam etti. Bu vahşi cinayetler sonucunda 50.000 üzerinde Azerbaycanlı katledildi. Yüzlerle yaşam alanı mahvedildi. Sadece Kelbecer ve Zengezur'da yakılan köylerin sayısı 200'den fazlaydı. Bu köylerin yarısında sonradan yaşam bitti. Bir kısmına sonradan Azerbaycanlılar dönmeği başarsalar da yerde kalan yerlere Ermeniler yerleşti. Bu Azerbaycanlılara karşı hayata geçirilen planın bir parçasıydı. 1905-1906 yıllarında yapılan bu kanlı eylemlerle ilgili bilgilerin günümüze aktarılmasında, özellikle Karabağ tarihinin doğru öğrenilmesinde en önemli ve birincil kaynak olarak müracaat edebileceğimiz eser Mir Möhsün Nevvab'ın bu konuyla ilgili bizzat kendisinin kaleme aldığı elyazmalardır (Asker, 2018:392).

Ermeniler o dönem daha çok iyi stratejik konumu olan Şuşa şehrini ele geçirmek niyetindeydiler. Bu sebepten 1905 yılının ağustos ayında Şuşa'da Azerbaycanlıların yaşasığı merkezlere hucum ettiler. 100 civarında Azerbaycanlı katledildi. 20'den fazla ev yakıldı. Ermenilerin Şuşa'ya ikinci hucumu 1906 yılında oldu. Beş gün süren savaşta Ermeniler Şuşa'yı ele geçiremediler. Lakin Şuşa büyük hasarlar aldı. 1905-1906 yılında Ermeniler soykırım siyaseti uyguladığı Azerbaycanlıları tam safdışı bırakmasalar da amaçlarına kısmen ulaştılar. 100'e yakın yaşam alanı ele geçirerek oraya yerleştiler. Bu Bakü ve İrevan'da Azerbaycanlıların sayısının azalmasına onların ise çoğalmasına sebep oldu.

Bu dönem Ermenilerin daha da ilerlemesinin karşısını Ahmet Bey Ağaoğlu'nun önderliğinde kurulan "Difai" teşkilatı aldı. 1905 yılının sonunda kurulan teşkilat kısa sürede seferberlik ilan ederek mücsele hareketini başlattı. Böylece Ermeni işgllerinin karşısı alındı. Lakin bu geçici süreliğine mümkün oldu. Aldıkları dış destekle güçlenen Ermeniler teşkilatlanmaya ve silahlanmaya başladı. Onların teşkilatlanma işleri radikal ve işgalci planlar üzerine kuruluydu.

Bir süre sonra Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle Osmanlı Devleti'nin kritik duruma düşmesi işgalci planları olan Ermenilerin dikkatini oraya yöneltti. Onlar Türkiye'de bozgunculuk faaliyetleri yürütmeğe, kıyamlara ve sivil halka karşı şiddet uygulamaya başladı. 200.000den fazla sivil insanı katlettiler. Ayaklanmalar başkaldırdı. Bölücülük propagandaları yaygınlaştı. Türkiye bu ayaklanmaların karşısını almak için bölücülük faaliyetleri yürüten Ermeni din adamlarını hapsetti, Ermeni ahalisinin ise yerini değiştirerek tehcir politikası uyguladı. Tehcirle yüzleşen Ermenilerin devlet kurma hayali suya düştü. Planlarını hayata geçiremedikleri için bu

sefer Ermeniler sahte soykırım iddialarının peşine düştüler. O günden bu yana Ermeniler ayakta kalmak için bu sahte iddialar etrafında bileşiyorlar. Amaçlarına tam ulaşmasalarda Ermenilerin bu faaliyetleri Türkiye'nin uluslararası arenada sorunlarla karşılaştırılmasının bahanesi oluyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Ermeni terör örgütleri yeniden Güney Kafkasya'da aktifleşmeye başladı. Rusyanın tebaası olan Ermeni silahlıları Bakü, İrevan, Zengezur, Nahçıvandan Türk Müslüman ahaliyi tekrar çıkarmaya başladı. Amaçları bu toprakları ele geçirerek Ermenileri yerleştirmek ve uluslararası arenada bu toprakların Ermenilere ait olduğunu inandırmaktı. Amaçlarına uygun olarak Bolşevik lider Lenin'in Kafkaslara atadığı komiser Şaumyanın yönetiminde kitlesel cinayetler uyguladılar. Binlerce silahsız insan katledildi.

1917 yılında Çar Rusyası'nın ordusunun da parçalanmasının ardından orduda hizmet eden silahlı Ermeni askerleri ordudan ayrılarak kendileri için büyük silahlı birlikler kurdular. Ermenilerin silahlanmasına karşın çarın Müslüman Türklere güveni olmadığı için Azerbaycan ahalisinin ordu kurabilme fırsatı olmadı.

1918 Yılıın mart ayına Ermeni silahlı birleşmeleri o zamana kadarki enbüyük toplumsal katliamlarını hayata geçirdiler. 18 binlik Ermeni ordusu mart ayının 30'una kadar 12.000 Azerbaycanlıyı katletti. 30 mart 2 nisan arası ise 18.000 kişi öldürüldü. Diğer yandan Guba'ya dahil olarak orada 3000 kişiyi öldürdüler. Bir kaç gün içinde, Bakü, Şamahı, Guba, İrevan, Nahçıvan, Karabağ ve Zengezur'da 50.000den fazla kişi öldürüldü. Sonradan Batı devletlerinin baskısıyla suçunu otoraf eden Ermeniler 1918 yılında 400.000 Azerbaycanlı, 120.000 Gürcü, 15.000 Kürt, 22.000 Lezgi öldürüldüğünü ve suçluların en kısa cezalandırılacağını beyan etti.

Azerbycan'ın bağımsızlığının ardından uluslararası arenada kendini tanıtmayı Ermenilerin arazi iddialarının karşısına geçti. Lakin Kafkas'ta Hristiyan devleti kurmanın taraftarı olan İttifak Devletleri'nin baskılarıyla AHC İrevan şehrini Ermenilere verdi. 29 Mayıs 1918 yılında imzalanan kararla İrevan ve İrevan etrafı bazı yerler Ermenilerin arazi idialarından el çekmesi karşılığında olara bırakılacaktı. Lakin Ermeniler Azerbaycanlıların bu hoş maramını suiistimal ettiler. 9.000 kilometrekare alanda kurulan Ermenistan Devleti birkaç yıl içinde Azerbaycan toprakları hesabına 30.000 kilometrekareye ulaştırıldı.

1918-1920 yılları arasında Ermenistan'a bırakılan Azerbaycan topraklarından 565.000 Azerbaycan Türku kovuldu. Onların bir kısmı tekrar oraya dönseler de büyük kısmı burada kaldı. Taşnakların iktidarı döneminde 489.000 Azerbaycanlı katledildi. 157 köy tamamen 67 köy kısmen Azerbaycanlılardan arındırıldı. Böylece 738 Müslüman köyünden ahalinin sürgün edilmesi sonucu o köyler Ermenistan'a bırakıldı (Həsənov, 11:2016).

Lakin Ermeniler bunlarla yetinmeyerek Nahçıvan, Karabağ, Zengezur vilayetlerini de ele geçirmei hedefliyordu. Zaman zaman bu yerlere silahlı hücumlar hayata geçirilse de ele geçirme fırsatı yakalamadılar. Ermenilerin bu istekleri Sovyet döneminde de dinmedi. Sovyetlerin dağılmasına yakın ise onlar tekrar uzunsüredir planladıkları işgalcilik faaliyetlerine başladılar.

Şekil 3.2: Dağlık Karabağ ve etraf illerin haritası.

Kaynak: <http://www.karar.com/dunya-haberleri/daglik-karabagda-savas-tamtamlari-85481>

Ermeni tecavüzünün sonucu olarak ortaya çıkan Karabağ sorununun çözümü için adımlar Sovyetler birliği dağılmadan önce RSFSB cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından atıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bölgeye seyahat ederek durum değerlendirmesi yaptılar. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının görüşmesinin yapılmasını kararlaştırdılar. 20-24 Eylül tarihlerinde Rusya Cumhurbaşkanı Yeltsin, Kazakistan

başkanı Nazarbayev, Azerbaycan başkanı Ayaz Mutellibov ve Ermenistan cumhurbaşkanı Levon Terpetrosyan bir araya geldi. Sonda protokol imzalandı. İmzalanan protokole esasen Dağlık Karabağ bölgesinde silahlandırma durdurulmalı, yeni hükümet tekrar kurulmalı, ateşkes sağlanmalı, Sovyetler Birliği ordusu Karabağ'dan çekilmeli, sorun barışçıl yöntemlerle halledilmeliydi. Ayrıca Ermenistan Parlamentosu'nun Dağlık Karabağ'a yönelik toprak taleplerini geri çekmesi ve savaş esirlerinin karşılıklı iadesi meselesi de yer verilen konular arasındaydı. Liderler tarafından sorunun çözülmesi yönünden büyük bir adım olarak nitelendirilen bu olay Ermenistan'ın sorumluluklarını yerine getirmemesi sonucunda önemini kaybetti. Ardından Ermenistan'ın İcevan kentinde yeni görüşmeler gerçekleştirilerek yeni kararlar kabul edilse de bu protokollerin da akıbeti diğeri gibi geçersiz oldu. Merkezi yönetimin olaylara sessiz kalması hatta Ermenistan'a yardım etmesi sonucunda Karabağ Sorunu giderek büyüdü.

Azerbaycan bağımsızlığının SSCB bünyesinde tekrar geri alınması kararının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti bağımsızlığın geri alınmasıyla alakalı Birleşmiş Milletlere ve dünya ülkelerine müracaat ederek Azerbaycan'ın bağımsız ülke olarak tanınmasını rica ediyordu. Bunu gören ve Azerbaycan'ın uluslararası sınırlarının tanınmasının tehlikesini hisseden Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti ve Şaumyan il meclisinin millet vekilleri birlikte yaptıkları toplantıda temsil ettikleri şehirlerin sınırlarını da içine alan Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan ettiler.

Ermenistan tarafının bütün çalışmalarına rağmen Aralık ayında “*uti possidetis juris*” uluslararası hukuk prensipleri kapsamında yeni kurulan Azerbaycan devletinin sınırları uluslararası tanınırlık esasında belirlendi (SAM, 2017:76). Bu zaman Dağlık Karabağın da dahil olduğu Azerbaycan sınırları uluslararası sınır olarak kabul edildi. Bu sınırlarla uluslararası teşkilatlara üye olarak sınırlarını hukuki olarak garanti altına almış oldu.

Karabağ ermenileri Dağlık Karabağın SSCB dahilinde bağımsız cumhuriyet olması için sahte halkoylaması yaptılar. Bölgenin Azerbaycanlı ahalisi hiçbir anayasal esası olmayan bu referanuma katılmadı.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Karabağ Sorununun çözümü için daha güçlü adımlar atsa da tek başına atılan adımlar bu sorunu çözebilmede yetersizdi.

Bağımsızlığın ilanından kısa süre sonra Azerbaycan dünya ülkelerine Karabağ'ın durumuyla ilgili müacaat ederek Ermenistan'ın tecavüzcü politikalarını tanıtmaya ve Ermenistan üzerinde baskı oluşturarak sorunu çözmeye çalışsa da, dünya ülkeleri gereken tepkiyi gösteremediler. Müracaat beklenen sonucu vermedi. Ermenistan işgalci politikalarını daha da arttırdı.

20 Kasım 1991'de Ermenistan ordusu Karakend köyünde Azerbaycan devlet resmlerini taşıyan helikopteri vurarak düşürdü. Helikopterdekilerin yaşamını kaybetmesi ardından barışçıl çözüm yolu mümkünsüz hale geldi.

Azerbaycan tarafı bu olaydan beş gün sonra Azerbaycan Cumhuriyeti Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin özerkliğinin kaldırılmasına karar verdi. Azerbaycan SSC Ali Sovyeti kararı onayladı. Karardan bir gün sonra ASCB Devlet Şurası Dağlık Karabağın anayasal kuruluşunun değiştirilmesinin mümkün olmadığını açıkladı.

Azerbaycan'ın barışçıl önerilerine yanaşmayan Ermenistan Kasım ayının sonlarına doğru Hankendi ilini işgal etmekle çatışmanın boyutunu da ileriye götürdü. Azerbaycanlıların bulunduğu 19 köy yakılarak ahalisi göç ettirmeye zorlandı.

1991 yılının Aralık ayında Hankendi'yi işgal ettikten iki ay sonra Emeniler insanlık tarihinin en kara sayfalarından birini yazdılar. Hocalı'da Rusya'nın 366. Motorize alayının yardımıyla suçsuz ve silahsız insanları vahşice katlettiler. Bu amansız eylem sonucunda 613 kişi öldürüldü (<http://mfa.gov.az/content/813>).

Dağlık Karabağ Vilayeti 1991-1994 yılları arasında defalarca saldırılara maruz kalarak işgal edildi. Hala Dağlık Karabağ ve etraf iller, Laçın, Kelbecer, Gubadlı, Cebrayıl ve Zengilan illerinin tamamı, Ağdam ve Fuzuli illerininse büyük bir kısmı Ermenistanın işgalindedir. İşgaller sonucunda 10 binden fazla insan yaralanmış, 20 binden fazla insansa hayatını kaybetmiştir. Kaybolan 4853 kişiden 1357'si Ermeni esaretinden kurtulmuştur. 783 esir resmi olarak tespit edilse de diğer kaybolan kişilerden haber alınamamaktadır. Kızılhaç Komitesi'nin bilgilerine göre esirlerin yarısından fazlası hayatını kaybetmiştir (Nerimanoğlu, 2018).

Hankendi	26.12.1991
Hocalı	26.02.1992
Şuşa	08.05.1992
Laçın	17.05.1992
Hocavent	02.10.1992
Kelbecer	3-4.04.1993
Ağdere	07.07.1993
Ağdam	23.07.1993
Cebrayıl	23.08.1993
Fuzulu	23.08.1993
Gubadlı	31.08.1993
Zengilan	30.10.1993

Şekil 3.3: Şehirlerin İşgal Tarihleri

Ermenistan'ın işgali sonucunda 50.000'i Dağlık Karabağ'dan olmak üzere etraf illerle birlikte toplam 1.000.000'a yakın insan evini bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır. Savaş sırasında 890 yaşam alan, 102.000 ev, 7.000 kamusal bina, 693 okul, 695 sağlık merkezi, 800 kilometrekare otomobil yol, 160 köprü, 23.000 kilometrekarelik su kemeri, 156 hektar tarım arazisi, 464 tarihi önemi olan anıtlar ve müzeler yakılarak dağıtılmış, yok edilmiştir. Ayrıca zengin doğal kaynaklar ve ormanlık alan da ele geçirilmiştir. Azerbaycan Devleti'ne deyin maddi zarar 60 milyar civarı olarak tespit edilmiştir.

3.1.4.2 Türkiye'nin Karabağ politikası

Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıktığı günden itibaren Türkiye sorunun Azerbaycan'ın arazi bütünlüğü çerçevesinde halledilmesi gerektiğini her zaman beyan etmiştir. Lakin ilk zamanlarda özellikle Süleyman Demirel döneminde Türkiye Rusya'dan gelecek

tepkileri göz önünde bulundurarak bu meseleye yüzeysel yanaşma tutumunda bulundu.

Türkiye 90'lı yıllarda yeni bağımsızlık ilan etmiş ülkelerde etkinliğini arttırmak amacıyla komşu ülkelerle dost olma politikasını izlemekteydi. Bu çerçevede Ermenistan'la da iyi ilişkiler kurarak Kafkas ülkelerinde nüfuzunu yükseltmeye çalışıyordu. 1992 yılında Ermenistan'a buğday satma meselesi de bu sebeben dolayı ortaya çıktı. Ayrıca iki ülke arasında enerji satışı protokolleri imzalandı. Türkiye'nin bu adımı Azerbaycan'da hoş karşılanmadı. Bu dönem aynı zamanda yeni bağımsızlık kazanmış Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının bölgesi ayrıldığı dönemdi. Türkiye'nin Ermenistan politikası onun Azerbaycan'la yürütülen enerji stratejisine de, olumsuz etki etti. Mesele böyle olunca Türkiye hem tarihi bağlarla birbirine bağlı olan ve Ermenistandan daha fazla ekonomisine fayda sağlayacak olan Azerbaycanı tercih etti. Ardından Ermenistana buğday ve enerji satışını durdurdu. İlâveten Ermenistana yapılan insani yardımlara da son verildi.

1992 yılında Dağlık Karabağ'da olayların boyutunun her geçen gün artması Türkiye halkının tepkisine neden oldu. İşgali durduracağı takdirde Türkiye Ermenistanla iyi diplomatik ilişkiler kuracağına söz verse de Ermenistan tarafı buna yanaşmadı. Daha sonra Ermenistan'ı durdurmak için ve güvenlik önlemleri almak için Türkiye üzerinden uçuş yapan Ermeni uçaklarına zorunlu eniş yaptırarak silah taşıyıp taşımadıklarını kontrol ettirdi. Ardından Zengilan şehrinin işgal edilmesiyle birlikte Türkiye Ermenistan'ı durdurmak Azerbaycana destek olmak için Havaalanlarını ve sınır kapılarını Ermenistana bağladı (SAM, 2017:126).

Türkiye Ermenistan ilişkilerinin kötüye gitmesinin sebebi sadece Dağlık Karabağ meselesi değildi. 1915 tehcir olaylarını soykırım olarak kaleme veren Ermenilerin bağımsızlıktan sonra aktifleşmesi de ilişkileri olumsuz etkiliyordu. Özellikle 1998 yılında Türk düşmanı Robert Koçaryan'ın yönetime gelmesi ilişkileri daha da çıkmaza sürükledi. Koçaryan aynı zamanda Karabağ cinayetlerinin de baş aktörlerindendi.

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin Karabağ politikası hep Azerbaycan'dan yana olmuştur. Zamam zaman yaşanan sorunlara rağmen Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin hep olumlu yönde seyrettiğini söyleyebiliriz.

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın dış politikasının ana eksenidir. Bu yüzden en yakın bildiği kardeş ülke olarak gördüğü Türkiye'den zaman zaman yüksek

beklentilerinin olmasından dolayı daha hassas ve daha duygusal beklenti içinde olmuştur. 2003 yılında Recep Tayyip Erdoğan Bakü seferi zamanı Azerbaycan'a Türkiye'nin o tarihten sonra da her zaman önceki politikalarını sürdüreceğini beyan etse de, 2009 yılına gelindiğinde dış baskıların etkisiyle Ermenistan'la normalleşme sürecini başlattı. İsviçrenin Zürih kentinde normalleşmeye dair imzalanan protokolleriki ülke arasında o zamana kadar yaşanan en büyük gerginliğin ortaya çıkmasına neden oldu. Bunun ardından Türkiye Ermenistan kardeşlik maçının yapılması sırasında itiraz için Azerbaycan bayraklarıyla stada girmek isteyen vatandaşlardan bayrakların alınarak WC yazılan kutulara atılması Azerbaycan tarafının çok sert tepkisini çekti (Ağacan:2009).

Azerbaycan tarafının tepkilerinin ardından Türkiye Meclisi'nin onaylama sürecini uzatdığı protokoller Ermenistan tarafının 2010 yılında protokolün "lafzına ve ruhuna uygun aykırı önkoşullar ve hükümler"e yer vermesi sonucunda (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>) askıya alınmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye her zaman bir biri için alternatifsiz taraftaş konumundadır. Bunu anlayan her iki taraf yaşanan bu kriz sonrası ilişkileri yoluna koymanın gerekliliğinin farkındaydılar. Bu sebepten her iki taraf krizi çözmeye yönelik tütüm sergiledi. Türkiye'nin normalleşme sürecinin hızını alması ilişkilerin önceki boyutuna geri dönmesine uygun ortam hazırladı. NATO ve AGİT düzeyinde zirve toplantıları gerçekleştirildi. 2010 yılında Abdullah Gül Bakü'ye sefer ederek ilişkilerin önceki boyuta dönmesi yolunda çok büyük adım attı. Bu sefer zamanı iki ülke için çok önemli nitelik taşıyan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması"nın imzalanması devamında ise "Yüksek düzeyli Stratejik İşbirliği"nin oluşturulmasıyla birlikte gelişen stratejik hedefler ilişkilerin pekiştirilmesinin ardından daha ileri boyutara taşındı.

3.2 Haydar Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev iktidara geldiği zaman Elçibey dönemini aksine ilişkileri pragmatik esaslı yürütmeye çalıştı. Türkiye'ye yaklaşarak Rusya faktörünü gözardı etmeyen Aliyev bölgenin en önemli gücü olan Rusya'yla en büyük desteği olan Türkiye arasında ilişkiler kurmaya başladı.

1994 yılında 8-10 şubat tarihleri arasında Türkiye'de bulunan Haydar Aliyev Türkiye'yi Azerbaycan'ın en yakın dostu ve kardeş ülkesi olarak tanımladı. Sefer

çerçevesinde taraflar arasında dostluk, kardeşlik, işbirliği, karşılıklı sermaye yatırımları gibi konuları içeren 17 antlaşma imzalandı. Son dönemlerde iki ülke arasında sık sık seslenen bir millet iki devlet şiarı da bu sefer zamanı Çankaya Köşkünde verilen ziyafette Aliyev tarafından dile getirildi. Haydar Aliyev'in Türkiye politikasında esasen Türkiye'yle karşılıklı sermaye yatırımlarını teşkil etmek ve özellikle askeri alanda ordu kurulması meselesinde Türkiye'nin desteğini kazanmak gibi konular öne çıkıyordu. Yine şubat ziyareti zamanı Haydar Aliyev'in Türkiye'den en önemli isteği Azerbaycan'a askeri yardım değil askeri eğitim verimesiydi. Bu tezin ana konusu olan askeri ilişkiler meselesi bir sonraki bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacağından, bu bölümde sadece genel bilgiler verilmesi uygun görülmüştür.

3.3 İlham Aliyev Dönemi

12 Aralık 2003 tarihinde Haydar Aliyev'in vefatından sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına oğlu İlham Aliyev seçilmiştir. İlham Aliyev, Azerbaycan'ın dış siyasetinde uluslararası entegrasyon sürecinin hızlandırılması, denge politikasının izlenmesi ile komşularla olan ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi, enerji politikalarında ülkeyi bögenin lider devletlerinden birine dönüştürme ve böylece ülkenin kalkınmasına yönelik önemli girişimlerin yaşandığı dönem olarak da yer almaktadır (Ahmedov, 2013). Modern Azerbaycan'ın inşasının hız kazandığı bu dönemde yabancı yatırımlar ülkeye çekilmeye başlanırken, Azerbaycan'ın birçok uluslararası kurum içerisindeki etkinliği de artmıştır. Nitekim hayata geçirilen bu başarılı politikalardan biri olarak Azerbaycan'ın 25 Ekim 2011 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olarak seçilmesini de göstermek mümkündür.

2003 yılından itibaren Azerbaycan iktidarına gelen İlham Aliyev dönemi Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin daha da derinleştiği dönem olarak nitelendirilir. Yönetime geldiği ilk yıldan itibaren iki ülke arasında önemli stratejik işbirliği antlaşmaları imzalanmıştır. Bölgenin kaderini belirleyen Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakı Tiflis Erzurum, TANAP gibi projelerin bu dönemde uygulamaya geçilmesi ve tüm bu enerji politikalarında Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak hareket etmesi ilişkilerde müttefikliğin ötesinde yeni bir boyutun daha ortaya çıktığının kanıtıdır. Özellikle Karabağ meselesinde Ermenistan'a baskı oluşturan ve Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını batıya ulaştırma açısından önemli yere sahip Türkiye'yle bağlı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Güvenlik konseptiyasında şöyle ifade

ediliyor:“Etnik, kültürel ve dil yakınlığı ile bir birine bağlı olan. Azerbaycanın bölgelerarası ekonomi projelerinin hayata geçirilmesinde müstesna yere sahiptir. Ermenistan-Azerbycan Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine doğru yapılan adımlar Azerbaycanın amaçlarına uygundur”.

4. STRATEJİK ORTAKLIK VE ASKERİ İLİŞKİLER

4.1 Ortak Hedefler ve Karşılıklı Çıkarlar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması Türkiye için aynı zamanda yeni müttefiklerin oluşmasına zemin hazırlıyordu. Özellikle Türkdilli devletlerde Türkiye'nin güçlenerek, stratejik konumunu bölgede en sağlam şekilde yükselmek için uygun ortam oluşmuştu. Doğu ile Batı arasında yerleşen Azerbaycan Türkiye için hem kan, kültürel, dini bağlar açısından hem de stratejik konum açısından çok önemliydi. Türkiye'nin bölgede etkinliğini arttırması aynı zamanda Rusya karşıtı Batı devletlerinin de uyguladığı politikalarda Türkiye'nin elini güçlendirecek ve bölgesel siyasetin esas aktörlerinden biri olacaktı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Türkiye'nin Kafkas politikaları Bakü merkezli olarak yürütülmeye başlandı. Azerbaycan'da bulunan enerji kaynakları Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarının önemli kısmını karşılamaya yardımcı olacaktı. Aynı zamanda bu enerji kaynaklarının Avrupa pazarına çıkarılmasında Türkiye aracı olacak ve transfer ülke olarak aldığı payla Türkiye ekonomisine de katkı sağlanacaktı.

Türkiye ekonomisinin kalkınmaya çalıştığı 90'lı yıllarda Türkiye'nin bölgede stratejik rakibi olan Rusya ve İran'dan enerji bağımlılığı Türkiye'nin bağımsız hareket etmesini ve bölgede güçlenmesini engelliyordu. Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandığı ilk günlerde Türkiyeli bazı politikacıların Azerbaycan'ı tanıma meselesinde tereddüt etmesinin başlıca sebebinin de bölgedeki stratejik çatışmalardan kaçınma amacından doğduğunu söylemek hata olmazdı (SAM:99).

Jeopolitik açıdan Türkiye'nin büyümesini kısıtlayan enerji bağımlılığı ekonomik açıdan da ülkeye zarar veriyordu. Enerji kaynaklarının kıt olduğu Türkiye alternatif enerji müttefikinin olmamasından dolayı Rusya ve İranın yüksek fiyatlarını kabul etmek zorundaydı. Bu ülkeler Merkez Asyadan ucuz fiyata aldıkları doğalgazı Türkiye'ye yüksek fiyatlara satıyorlardı. Bu sebepten Merkezi Asya enerji kaynaklarının Hazar Denizi ve Azerbacan üzerinden Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya transferini sağlayacak Transhazar enerji projesi ortaya çıkmıştı. Bununla da, her iki ülkenin enerji alanında müttefiklerinin ve rakiplerinin aynı olması Türkiye ve

Azerbaycan'ı birbirine yaklaştıran önemli faktörlerden biri olarak da değerlendirilebilir. Günümüzde de Türkiye-Azerbaycan ittifakına karşı Rusya Ermenistan'ı destekleyerek bölgede Türk-Müslüman kuvvetlerinin güçlenmesini engellemeyi hedeflemektedir. Bu gün Ermenistan'ın varlığı ekonomik ve siyasi olarak Türkiye ile Azerbaycan'ın gelişmesine en büyük engeldir.

Azerbaycan Türkiye'nin Doğuya çıkışının en önemli kapısı olduğu gibi Türkiye'nin de Azerbaycan'ın Batı dünyasına açılan kapısı olması Azerbaycan için özel stratejik önem ifade etmektedir. İran, Rusya ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın gelişimini istememek için kendileri açısından önemli sebepleri vardır. Hal böyle olunca Azerbaycan'ın Batı devletleri ile entegrasyonu sağlaması Gürcistan ve Türkiye üzerinden mümkün olabilecekti. Rusya ve Gürcistan'ın politik sorunlarının olması ve Gürcistan'ın batıyönümlü tutum sergilemesi Gürcistan üzerinde Rusyan'ın etkilerini azaltmıştır. Bu durumun ortaya çıkması bölgede Azerbaycan için daha elverişli ortamın oluşmasına sebep olmuştur.

Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi verdiği sıralarda Türkiye'nin desteğini hissetmesi ve Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olması bağımsızlığın kazanılması ve korunması açısından çok önemliydi. Türkiye Azerbaycan'ın bölgesel varlığının tek garantörü olarak görülmekteydi. Bu bakımdan Türkiye'nin Batı devletleriyle müttefik olması Rusya tehlikesine karşı Azerbaycan için kalkan oluşturuyordu. Türkiye Azerbaycan'ın aynı zamanda Ermenistan'a karşı da mücadelede en iyi destekçisiydi. İşgal sırasında Türkiye'nin uluslararası arenada Azerbaycan'ın haklarını savunması, Kelbecer'in işgalinin ardından Ermenistan sınırının kapatılması ve Ermenistan'ın Nahçıvan sınırına asker yerleştirerek Azerbaycan'ı tehdit etmeye başladığı bir zamanda Türkiye'nin de Nahçıvan sınırına ordu toplayarak Ermenistan'ın geri çekilmesini sağlaması Türkiye-Azerbaycan ittifakının en başarılı örnekleri olarak da değerlendirilebilir. Bir biriyle olan karşılıklı stratejik işbirliği daha da önemlisi tarihi kan bağı, kültürel yakınlık Türkiye ve Azerbaycan'ın uluslararası arenada kenetlenmesine ve beraber politikalar yürütmesine sebep olmuştur.(Vəliyev 10:2015)

4.1.1 Ekonomik ilişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının son yıllarında Sovet Hükümeti bünyesinde bulundurduğu halkların kısıtlanan ekonomik özgürlüklerine serbestlik vermesi, Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkilerini de olumlu yönde etkiledi. Tarihi yakınlık

ve duyulan güven itibari ile iki ülke arasında ekonomik gelişmeler hızla artış gösterdi. Bu dönem kurulan ekonomik ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra kurulacak ilişkilerin temeli niteliğindedir.

Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan'da ekonominin tüm sektörlerinde gerekli kalkınmanın sağlanması için gerek duyulan sermayenin bulunmasında Türk işadamlarının büyük katkıları sağladığı bilinmektedir. Batı ülkeleri bölgede bulunan ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin batıya entegrasyonunu kuvvetlendirmek amaçlı benimsedikleri ekonomik projelerin Türkiye vastasıyla hayata geçirilmesini sağlıyorlardı. Bu sebepten Türkiye yeni sosyalist sistemden kopan bu devletlerin ekonomisini şekillendirmek, sosyalist sistemden serbest piyasa ekonomisine geçmesini temin etmek amaçlı çeşitli destek programları hayata geçirmeye başladı.

Ekonomik sıkıntılarla mücadele etmesine rağmen Türkiye'nin EXİM Bankası Azerbaycan'ın kalkınmasına yardım etmek ve bölgedeki Türk yatırımlarını desteklemek amacıyla 250 milyon dolarlık kredi desteği ayırmıştır. Bu kredinin 100 milyon dolarının Türkiye'den ithal edilecek olan malların karşılığını ödemek amacıyla, geri kalanının ise Türkiyenin onayladığı yatırımları desteklemek amacıyla kullanılması öngörülmüştür (SAM, 2017:139).

1992 yılında Ebulfez Elçibey'in Türkiye seferi zamanı çeşitli ekonomik meseleleri müzakere etmesi ve işbirliği amaçlı yapılan anlaşmalar sonucu imzalanan sözleşmeler Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin gelişmesini hızlandıran en önemli adımlardandı. Bu sefer çerçevesinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması", "Türkiye Cumhuriyeti" ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Antlaşması ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarının geliştirilemesi alanında teknik işbirliğinin kurulması protokolü Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi açısından özel öneme sahiptir. Böylece iki devlet arasında atılan uzun vadeli, dengeli ve istikrarlı ekonomik politikaların bu antlaşmalar çerçevesinde yürütülmesi hedefleniyordu (Aslanlı, 2018).

Ebulfez Elçibey'in ardından yönetime gelen Haydar Aliyev zamanında da ekonomik ilişkiler devam ettirilmiş, bu ilişkiler yeni projeler ve antlaşmalarla daha ileri boyutlara taşınmıştır.

1994 yılında 8-10 şubat tarihleri arasında Türkiye'ye yapılan resmi ziyaret zamanı Haydar Aliyev ve Süleymn Demirel arasında "Dostluk ve Çokyönlü İşbirliğinin Geliştirilmesi"ne ilişkin antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ekonomik düzenlenmeler içermesi bakımından müstesna önem taşımaktaydı. Bu ziyarette imzalanan diğer belgeler ise "Teşvik ve Yatırımların Korunması" ile "Çifte Vergilendirmeyi Önleme" Antlaşmasıydı. Ancak Azerbaycan'ın hemen onayladığı bu antlaşmalar Türkiye'de ortaya çıkan farklı siyasi ve ekonomik faktörlerden kaynaklı olarak geç (1996 ve 1997 tarihlerinde) yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan ekonomisinin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerine en çok yatırım yapan ülkeler arasında yer almaktaydı. Nitekim 1992 yılında Türkiye'nin bütün Türkdilli devletlere yaptığı yatırımlar içinde Azerbaycan 50% paya sahipti. Azerbaycan'ın Türkiye'yle tarihi yakınlığı ve siyasi işbirliği içinde olması ekonomik ilişkilerine de yansımaktaydı. Bunun dışında bu dönem Türkiyeli işadamlarının Azerbaycan'a ilgi göstermesinin aşağıdaki sebeplerden de kaynaklandığı bilinmektedir

- Şirketlerin yatırımları için o dönem ülkeye getirilen mekanizmalar, teçhizatlar ve diğer araç-gereçlerin gümrük vergisinden ve katma değer vergisinden muaf tutulması
- Diğer Bağımsız Devletler Birliği ülkelerine nazaran Azerbaycan'da sermaye yatırımı için daha uygun ve rahat piyasa koşullarının hakim olması
- Azerbaycan'ın Doğu ile Batı arasında elverişli stratejik konumda bulunması
- İki ülke arasında dil, din, kültürel ve tarihi bağların mevcut olması
- 2001 yılı sonrasına gelindiğinde ise Azerbaycan'da bulunan yabancı yatırımcılara tamamen ayrıcalık tanınarak vergilerin 27% oranında azaltılması ve sosyal güvenlik kurumuna vergi ödemekten tamamen muaf turulması (SAM, 2017:140).

Ancak 90'lı yılların sonlarına doğru Türkiyeli iş adamlarının bazı zorluklarla yüzleştiklerine ilişkin örneklere de rastlanmaktaydı. İş adamları tarafından çalışma şartlarının zorlaştırıldığı ve bürokratik engellerin artmasına yönelik eleştirilerin 2001 yılında Bakü ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından dile getirilmesi iki ülke arasında kısa süreli gerginliğe sebep olmuştu. Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003 yılında Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyareti sırasında bu konular

ve çözümüne yönelik atılan adımlar da görüşmenin temel gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in döneminde Türkiye ve Azerbaycan arasında geliştirilen stratejik işbirliği çerçevesinde ekonomik ilişkiler daha ileri boyutlara taşınmıştır. Özellikle 2010 yılında imzalanan Stratejik ilişkiler ve Karşılıklı Yardım Antlaşmasının devamında 2011 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'yle birlikte ekonomik hedeflere stratejik işbirliği çerçevesinde hayata geçirilen ortak projelerle ulaşılması bu süreçte atılan önemli adımlardan biri olarak da değerlendirilebilir.

İki ülke arasında ticari ilişkiler bazen ülkelerin izlemiş oldukları para politikalarından kaynaklı olarak, bazen ise ortaya çıkan küresel ekonomik krizler nedeniyle dönem dönem olumsuz etkilenmesine rağmen genel olarak gelişen çizgide seyretmiştir. 1992 yılında 200 milyon civarında olan ticari ciro 2016 yılına gelindiğinde yaklaşık 2.5 milyar dolara ulaşmıştır (Aslanlı, 2018).

Türkiye ve Azerbaycan ticaretinde esas olarak petrol, hammadeler, hazır giyim ve hazır gıda ürünleri ana kalemler olarak yer almaktadır. Türkiye'den ithal edilen ürünler arasında daha çok giyim, gıda sektörü ürünleri, inşaat ürünleri, kıymetli madenler vd. ürünler yer almaktadır. Azerbaycan'dan ise Türkiye'ye daha çok ham aliminyum, petrol ürünleri, kimyasal ürünler, doğalgaz, deri, pamuk iplik vd. ürünler gönderilmektedir.

4.1.2 Karşılıklı enerji politikaları

Ekonomik kalkınmayla birlikte Türkiye'nin enerji ihtiyacı da artış göstermiştir. Son yıllarda Türkiye enerji tüketiminde artış oranına göre Çin'in ardından 2. sırada yer almıştır. Enerji mübadelesi bakımından Türkiye rakibi olduğu Rusya ve İran'dan bağımlılığını azaltmak için alternatif enerji politikaları hazırlayarak hayata geçirmeye çalışmaktadır. Enerji kaynaklarının sınırlı olmasına rağmen Türkiye'nin konum olarak dünyanın enerji kaynaklarının 47%'nin bulunduğu Orta Doğu ve Hazar Havzası ülkeleriyle Avrupa arasında yerleşmesi Türkiye için önemli avantaj sağlamaktadır. Türkiye bu avantajlardan yararlanmak için çeşitli politikalar üretmekte olup, bu politikalar arasında stratejik konumdan yararlanarak kendi ihtiyaçlarını karşılamakla beraber tranzit ülke olarak da bölgedeki etkinliğin artırılması da yer almaktadır. Bunun yanında Norveç, Rusya ve El Cezair'den sonra Türkiye bölgede dördüncü en

büyük enerji bloğunu oluşturmayı hedeflemektedir. Stratejik konumu itibariyle boru hatlarının çoğunun Türkiye üzerinden geçmesi bu hedefleri gerçekleştirmede Türkiye için büyük fırsatlar sunmaktadır.

Azerbaycan aynı zamanda Türkiye'nin enerji güvenliğinin en önemli teminatıdır. Nitekim Rusya'yla gaz krizi yaşandığı zaman Azerbaycan Türkiye'ye destek sağlayamayacağı üzerine almıştı.

Türkiye ve Azerbaycan'ın işbirliğinin sağladığı yarar sadece bu iki ülkeyle sınırlı değildir. Bu ittifak bölgeye kattığı kalkınma değeriyle Gürcistan'ı ve Orta Asya ülkelerini de etkilemektedir. Ancak Orta Asya ülkelerinin Hazar Denizi vasıtasıyla Avrupa'ya çıkışının sağlanması meselesi Avrupa Birliği'nin beklenen siyasi ve maddi desteği sağlamaması sonucunda henüz askıya alınmış durumdadır (SAM, 2016).

Bu gün bölgede Türkiye'nin enerji alanında en güvenilir müttefiki Azerbaycan'dır. Bakü Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Transanadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattıyla birlikte iki ülke bir birinin en yakın enerji ticareti ortağı haline gelmiştir (<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>).

Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı'nın açılmasının ardından Azerbaycan'ın Türkiye'ye enerji yatırımları hızla artış göstermeye başlamıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) 2008 yılında Türkiye'nin petrol piyasasının liderlerinden olan TURCAS'la anlaşma imzalamıştır. Bunun ardından SOCAR PETKİM Petrokimya Holdingin 51%'lik payını 2.4 milyar dolara satın alarak Türkiye'ye sermaye yatırımını daha da artırmıştır. Bunun devamında ise PETKİM'e ait İzmir Aliağa İlçesinde bulunan alana rafineri kurulmaya başlanmıştır. Bu rafineri yatırımıyla SOCAR Türkiye'de yabancı sermaye ile gerçekleşen projeleri arasında en büyük yatırımı (6.3 milyar dolar) gerçekleştiren şirket unvanını da elde etmiştir. TURCAS'ın 2014 yılında projeden çıkmasıyla SOCAR projenin tamamına sahip oldu. İzmir Aliağa Rafinerisi'nin temeli 2011 yılında Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla atılmıştır. Aliağa Rafinerisi'nin 19 ekim 2018 yılında yine Türkiye ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının katılımıyla açılış töreni gerçekleşmiştir. Bu rafineri Türkiye'nin petrol ürünleri ihtiyacının büyük kısmını karşılamak kapasitesindedir (<http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/>

haberler/2018haberler/2018/10/19/socar-in-dev-yatirimi-star-rafineri-ac%C4%B1d%C4%B1).

4.2 Stratejik Faaliyetler

Kardeş ülkeler olarak nitelendirilen Türkiye ve Azerbaycan aynı zamanda bölgede bir birinin en büyük stratejik müttefikidir. Yerleştiği konum itibayıyla Azerbaycan Türkiye açısından oldukça büyük stratejik öneme sahiptir. Azerbaycan konumu itibariyle doğu ile batının ticaret yollarının kesiştiği, aynı zamanda doğal kaynaklar ve petrol yönünden de zengin Kafkas'da bulunuyor. Bölgenin en verimli petrol madenlerinin bulunduğu Hazar Denizi de, Azerbaycanın kıyısındadır. Türkiye ise Azerbaycanın batıya açılan kapısı ve Ermenistana karşı mücadelede en büyük müttefikidir. Milli, dini bağlarla bağlanan iki kardeş halk hayata geçirdikleri politik, stratejik, lobbicilik faaliyetleriyle her zaman bir birine destek olmaktadır.

4.2.1 Stratejik İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması

2009 yılında İsviçre'nin Zürih kentinde imzalanan Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik protokoller Azerbaycan ve Türkiye arasında o güne kadar görünmemiş en büyük krizin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Protokollerin ardından Azerbaycan çok sert tepkis ortaya koymuştur. Bu krizin devamında atılan adımlar ise aslında bu güne kadar olan ilişkilerin pekiştirilmesi açısından son derece yararlı olmuştur. O güne kadar daha çok duygusallık boyutunda ilerleyen ilişkilerin böyle kriz durumlarında yürüyemeyeceği görüldü ve bundan sonraki süreçte taraflar ilişkilerini daha pragmatik ve ciddi yönde geliştirmeye başladılar.

Bu antlaşma 90'lı yıllarda askeri uzman yetiştirilmesi yönünde Türkiye ile imzalanan sözleşmenin ardından güvenlik alanında yapılmış en önemli antlaşma sayılmaktadır. Ermenistan'ın Rusya'yla yaptığı antlaşmayla benzerlik gösteren bu antlaşma en çok ta Ermeniler tarafından tepkiler yağmıştır.

23 maddeden oluşan bu antlaşmanın içerdiği konular aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30.htm>).

- Askeri-Siyasi ve Güvenlik konuları(1-6)
- Askeri-Teknik ve İşbirliği konuları(7-9)
- Ekonomik İşbirliği konuları(10-13)
- İnsani Konular(14-20)
- Genel ve Nihai Hükümler(21-23)

Antlaşma gereği ihtiyaç olduğu durumlarda taraflar bir birinin güvenliğini sağlamak için gerekli müdahalelerde bulunabilecekti. Bu antlaşma özellikle askeri ve güvenlik alanında 2010 yılından itibaren artan çalışmaların temelini atmıştır.

4.2.2 Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

Azerbaycan ve Türkiye arasında mevcut olan politik ilişkiler son yıllarda stratejik taraftaşlık boyutuna ulaşmıştır. 15 Eylül 2010 tarihinde İstanbul’da iki ülke nümayendelerinin katılımıyla gerçekleşen zirve buluşmasında Yüksek Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi’nin oluşturulmasına karar verilmişti. (Azərbaycanın Türkiyədəki Səfirliyi, <http://ankara.mfa.gov.az/content/3>). Oluşturulduktan sonra ülkelerarası stratejik bağların genişlemesine katkıda bulunmak için Yüksek Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi’nin sık sık toplantıları yapılmaktadır. İlişkilerin ileri boyutlara taşınmasında bu konferansların çok önemli yeri vardır. 2011 yılından itibaren Konseyin hemen hemen her sene toplantısı yapılmıştır.

Konseyin ilk toplantısı 2011 yılında 25 ekim tarihinde İzmirde yapılmıştır. 11-12 Eylül 2012 tarihlerinde Azerbaycan’ın Gabala kentinde toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda İzmir toplantısında yapılan anlaşmalar tekrar gözden geçirilmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan’ın Türkiye’nin en büyük ortağı olduğunu ve bütün uluslararası politikada Türkiye’yi desteklediğini belirtmişti.

Üçüncü toplantı 2013 yılının kasım ayında Ankara’da düzenlenmiştir. Toplantıda ilişkilerin daha üst düzeye çıkartılması, ulusal güvenlik ve dünyada barışa katkı sağlamak adına önemli müzakereler gerçekleştirilerek önceki toplantılarda yapılan anlaşmaların daha somut adımlarla hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştı.

Bir sene ara verdikten sonra 14-15 ocak tarihlerinde yine Ankara’da Yüksek Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi’nin Ankara dördüncü toplantısı yapıldı.

Konseyin beşinci toplantısı 15 mart 2016 tarihinde gerçekleşti. Türkiye’de yapılan terör eylemi nedeniyle Baküde geçirilmesi planlanan toplantı son anda iptal edilmişti. Lakin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Kardeş Türkiye’ye desteğini bildirmek amaçlı iptal olan toplantıyı hayata geçirmek üzere Türkiye’ye gitti. Bu adım stratejik ilişkilerin güçlendirmesi yolunda çalışmaların yapıldığı dönemde Türkiye ve Azerbaycan halkı tarafından çok takdir edildi.

Ankrada geçirilen toplantıda İlham Aliyev konuşma yaparak Kardeş Türkiye’nin başarılarına en çok sevinen halkın Azerbaycan olduğunu dile getirdi. Cumhurbaşkanı karşılıklı olarak ülkelerin birbiri için önemli taraftaş olduklarını belirttiler. Toplantının sonucunda iki ülke arasında enerji, karşılıklı yatırımlar, turizm, insani ve diğer alanlarda şuanki durumlar ve perspektifler değerlendirildi.

Bakü-Tiflis Kars demiryolunun ilk seferi sebebiyle v2017 yılının ekim ayında Bakü’de sefer gerçekleşti. Bu sefer kapsamında Konseyin altıncı toplantısı gerçekleşti (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).

Konseyin yedinci ve şimdiye kadarki sonuncu iclası 2018 yılının nisan ayında İstanbul’da gerçekleşti.

4.3 Askeri İlişkiler

Ermeni saldırılarının başlamasının ardından Azerbaycan’ın bağımsızlık kazanması Azerbaycancan halkının derinde yatan sorunlarını ortaya çıkarmış oldu. Sovyetler Birliği dağılmasından önce yıllardır esarete bulunan halk aslında sömürüldüğünün ve savunmasız bırakıldığının farkında değildi. Bağımsızlığının başlangıç yıllarında Ermeni işgallerine maruz kaldığı zaman Azerbaycan halkının gerek duymadığı nizami ordunun olmaması işgali önlemekte ve kayıpların önüne geçmede etkili olamadı. Daha önce uzun süre Çar Rusyası’nın esaretinde bulunan Azerbaycan daha sonra AHC’nin kurulmasıyla ordu kuruculuğu faaliyetlerine başlasa da Cumhuriyetin dağılmasıyla beraber bağımsız ordunun da faaliyetine son verildi. Ardından 70 yıllık sovyet esareti döneminde kardeşlik propagandalarıyla uyutulan Azerbaycan sovyetlerin dağılmasına doğru sözde kardeşlerinin gerçek yüzünü görmeye başladı. O zaman ordusu olmayan Azerbaycan’ın arazisini sadece gönüllü birlikler oluşturan vatanseverler korumaya karar verdiler. Lakin yıllardır gizlice işgalin planını yapan ve hazırlıklarını buna göre ayarlayan Ermenistan ve dünyanın en etkili askeri faaliyetlerinde bulunma tecrübesi olan Rusya ordusu karşısında hiçbir eğitimi olmayan bu kişiler vatani savunmak için

yeterli değildiler. Ordunun olmaması aynı zamanda askeri teknolojinin de kısıtlılığına sebep olmuştu. O dönemi anlatan bazı kaynaklar silah bulunmamasından bahsederken hatta kullanılan silahların savaşan insan sayısından az olduğunu belirtiyor. Mevcut silahlarınsa çoğu kısmı günlük kullanım ve av amaçlı silahlardı.

Bu durum acilen ordu kurulması gereksinimi ortaya çıkarmıştı. Lakin Azerbaycan o dönem savaşlarla boğuşuyordu. Ekonomik sıkıntıların ve savaşların içinde boğulan Azerbaycan'ın tekbaşına ordu kuruculuğunu gerçekleştirme veya sadece yabancı ülkelerden silah tedarik etmesi dönem şartları altında imkansız olarak görülmekte idi. Kargaşanın ve işglin sürdüğü ortamda orduyu kurmak ve işgale karşı savaşmak paralel sürdürülmeliydi. Böyle bir ortamda Azerbaycan'ın güvenebileceği ve müracaat edebileceği tek ülke Türkiye Cumhuriyeti'ydi. Bu sebepten Milli Silahlı Kuvvetlerin oluşturulması konusunda Azerbaycan hükümeti Türkiye'ye müracaat etti. 1992 yılının Mayıs ayında Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan askeri alanda işbirliğine dair antlaşmayla bu ülkeler arasında askeri ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yeni ve uzun süre devam etmesi öngörülen bir sürecin de temelleri atılmış oldu.

4.3.1 Askeri eğitim ve ortak askeri çalışmalar

1992 yılı 3 Mayıs tarihinde Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümetleri arasında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında eğitim, öğretim, uzmanlık hizmetleri, teknik ve bilimsel işbirliği antlaşması"nın devamı olarak 12 Ağustos 1992 yılında imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında askeri eğitim antlaşması imzalandı.

Yukarıda belirttiğimiz üzere o dönem Azerbaycan'ın nizami ordusunun bulunmaması işgalci politikalarla yüz yüze kalan Azerbaycan'ı zor durumda bırakıyordu. Bu sebepten dolayı o dönem Türkiye tarafından Azerbycan'a ordu kuruculuğu yönünde askeri desteğin sağlanması Azerbaycan tarihi için çok büyük önem arz etmektedir.

1992 yılında imzalanan antlaşmanın gereği olarak Türkiye'den Azerbaycan'a çok sayıda uzman askeri personel gönderildi. Bu uzmanlar bir yandan savaş sırasında oluşturulan gönüllü askeri birliklere bir yandan da profesyonel askerlik yapacak kişilere eğitimler düzenledi. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin kurulması sürecinde Azerbaycan askerleriyle beraber Türk askerlerinin de etkin destek sağladıkları görülmektedir.

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından devam eden 10 yılı Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin teşekkül dönemi olarak isimlendirebiliriz. Bu dönem Azerbaycan'da Harp okullarının kurulduğu, yenilediği dönem olarak da kabul edilmiştir. Silahlı Kuvvetlerin kurulma aşamasında Türkiyeli uzmanların Azerbaycan gelmesiyle birlikte burdan da Türkiye'ye eğitim için binlerce öğrenci gönderiliyordu. Bu öğrenciler Türk Silahlı Kuvvetlerinin okulunda eğitim görerek askeri uzman olarak yetiştiriliyordu.

Türk Silahlı Kuvvetleri askeri eğitimlerin yanısıra Azerbaycana askeri yardımlarda da bulunuyordu. Bu yardımların hepsi uluslararası hukuk prensipleri kapsamında gerçekleştiriliyordu.

Türkiye'nin desteğiyle birlikte gelişen Azerbaycan ordusu günümüzde bölgenin en güçlü orduları sırasında yer almaktadır. 90lı yıllarda Türkiye ile birlikte yürütülen askeri faaliyetler sonucunda Azerbaycan Yüksek Harp Okulu, Azerbaycan Yüksek Hava Kuvvetleri Okulu ve Azerbaycan Yüksek Denizcilik okulu geliştirilerek NATO standartlarına cevap verecek duruma getirilmiştir.

2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması iki ülke arasında son yıllarda artılar askeri tatbikatlarına esasını oluşturmuştur. Özellikle havacılık alanında bir kaç kere iki ülke arasında ortak tatbikatlar ve eğitimler hayata geçirilmiştir.

4.3.2 Savunma sanayisi işbirliği

Güçlü bir ordunun oluşturulması için güçlü askeri teknik donanım olmazsa olmaz şartlardandır. Sovyetler birliği döneminde askeri uzman yetersizliği gibi sorunlar yanında sanayi alanında da bütün faaliyetlerin engellenmiş durumda olması ordudaki temel eksikliklerin başında yer alıyordu. Nitekim bu durum SSCB'nin dağılmasının ardından belirgin eksikliklerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu boşluğu gidermek için sadece Türkiye'nin askeri desteği veya başka ülkelere silahların alınması çözüm için yeterli görünmüyordu. Savaş durumunda olan Azerbaycan'ın savunma sanayisini de geliştirmesi şarttı.

Bu gereksinimin farkına varan hükümet ihtiyaçları gidermek için adımlar atmakta kararlıydı. Bu kapsamda ilk olarak Özel Makinecilik ve Dönüşüm Komitesinin işlevselliğini yükseltmek amacıyla Türkiye'nin Makine ve Endüstri Kurumuyla işbirliği yapılmaya başlandı. İki kurum arasında imzalanan sözleşmeye dayanarak Türkiye'nin Azerbaycan'ın savunma sanayisinin geliştirilmesine yardım etmesine

yönelik karar alınmıştı. Lakin yürütülen faaliyetler, yapılan yardımlar savunma sanayisinde bazı ilerlemeler kaydedilmesine yardımcı olsa da yine de yeterli seviyeye ulaşılamamaktaydı. Bu durum, Savunma Sanayisi Bakanlığının kurulması ihtiyacını doğurmuş oldu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in fermanıyla Milli Savunma Sanayisi Bakanlığı kuruldu. Ülke için gerekli savunma teknolojilerinin tasarlanması ve üretiminin sağlanarak Azerbaycan'ın bu alanda dışa olan bağımlılığının azaltılması en temel hedeflerden biri olarak belirlenmiştir.

MSSB'nin kurulmasından kısa süre sonra Türkiye ile olan işbirliği daha büyük boyutlara ulaştı. Milli Savunma Sanayisi Bakanı Yaver Camalov bakan olduktan sonra ilk resmi ziyaretini 11-15 eylül tarihleri arasında Türkiye Savunma Sanayisi Bakanı Vecdi Gönül'ün daveti üzerine Türkiye'ye yaparak iki ülke arasındaki işbirliğinin önemini ve anlamını vurgulamış oldu. Bu sefer çerçevesinde ülkeler arasında askeri teknik alanda işbirliğinin geleceğine dair önemli konulara ilişkin görüşmeler gerçekleştirildi, ortak hedefler belirlenerek işbirliğinin geliştirilmesine yönelik potansiyeller değerlendirildi. Bakan Türkiyenin askeri sanayi müesseselerini, çalışma proseslerini gözden geçirmiştir. Bunun ardından 2007 yılında Türkiyeden Azerbyacana gelen heyet gelerek SSB ile görüşmeler yapmış önemli kararlara imza atmıştır (Musayev: 129).

Bugün Türkiye'nin silah üreten çok sayıda şirketlerinin Azerbaycan'la ortak işbirliği mevcuttur. Türkiyenin davetiyle Azerbaycan Savunma Sanayisi ürünlerinin türkiyede silah fuarında gösterisinin ardından Azerbaycanda 3 kere hayata geçirilen ADEX silah fuarına Türkiye şirketlerinin büyük katılımı hayata geçmiştir. Bu gün savunma sanayisi alanında Azerbaycanın bilgi alışverişi ve silah yapımında kullanılan malzemelerin alışverişi bakımından en çok işbirliği içinde olduğu ülke Türkiye'dir.

5. SONUÇ

Tarihin en erken dönemlerinden itibaren Azerbaycan'da Türk topluluklarının yaşandığı bilirse de, Azerbaycan'ın Türk yurdu haline gelmesi yolunda en büyük gelişmeler Selçuklular zamanında yaşanmıştır. XI yüzyılda kurulan ve Malazgirt Savaşı ile Anadolu'da Türklerin kalıcı olarak yerleşmesini sağlayan Büyük Selçuklu Devletini tarihi açıdan önemli kılan faktörlerden biri de kuruluşundan kısa bir süre sonra Azerbaycan'ı da topraklarına katması ile Oğuz Türkleri arasında yakınlaşmaya sunmuş oluşu katkılarıdır. Tarihin farklı dönemlerinde Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlı İmparatorluğu gibi devletler arasında geçen mücadeleye sahne olan bu coğrafya, özellikle XIX yüzyıldan itibaren Rusya ve İran arasındaki savaşlarda en çok yara alan bölge olarak da tarihe geçmiştir. Nitekim savaşların sonucu olarak imzalanan Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları ile Azerbaycan'ın Kuzey toprakları Rusya'ya, güney toprakları ise İran'a bırakılmış ve bununla da Osmanlı'nın bölgedeki varlığına da son verilmiştir.

XX yüzyıldan itibaren değişen dünya düzeni ve Çar Rusyasında meydana gelen iç karışıklıklar kısa süreliğine de olsa Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması ile sonuçlanmış, bu süreç içerisinde bağımsızlığın sürdürüldüğü 23 aylık kısa bir dönemde yapılan reformlar bile Azerbaycan'da milli devletçilik geleneklerinin tekrar güçlenmesi açısından büyük gelişmeler göstermiştir. Bu devletçilik gelenekleri bundan 71 yıl sonra, 1991 yılında, Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması ile kurulan devletin varlığını koruması ve sürdürmesini sağlayan en güçlü faktörlerden biri olarak değerlendirilmekte iken, bölgesel istikrarın sağlanmasında komşu devletlerle de olan ilişkilerin güçlendirilmesi de bu yeni süreçte önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini tarihsel gelişim süreci içerisinde ele alıp derinlemesine incelemekle birlikte, bu süreçte makro açıdan bölgede meydana gelen siyasi gelişmelere etki eden devletler ile olan ilişkileri ve özelde ise Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini ele alıp değerlendirmektir. Bu kapsamda özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde Türkiye ile olan ilişkilerin gelişmesine etki eden faktörler ve son dönemde ortaya çıkan askeri, ekonomik ve politik

yakınlaşma ile birlikte stratejik ortaklığın tüm boyutları ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın kurulmasından sonraki süreçte 9 Kasım 1991 tarihinde siyasal belirsizliklerin de mevcut olduğu son derece kırılgan bir dönemde ülkenin bağımsızlığını resmi olarak tanıyan ilk devletin Türkiye Cumhuriyeti olması yeni ilişkilerin kurulması yolunda atılan en mühim adımlardan biriydi. Azerbaycan'ın enerji politikalarında Türkiye'ye öncelik verilmesi ve bu kapsamda "Asrın Projesi" olarak nitelendirilen Bakü petrolünün Ceyhan limanı üzerinden Avrupa'ya nakledilmesine ilişkin projenin hayata geçirilmesi ile başlayan ve günümüze kadar ekonominin farklı alanlarında imzalanan ikili anlaşmalar ile desteklenen çalışmalar iki devlet arasındaki ekonomik işbirliğinin de güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Ekonomik işbirliği yanında, Azerbaycan Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin kurulması açısından da Türkiye için önemli bir müttefik olarak görülmekte iken, Türkiye ise Azerbaycan'a özellikle Karabağ Sorunu kapsamında, ayrıca Rusya ve İran kaynaklı tehditlerin bertaraf edilmesi konularında destek vermektedir. Rusya'nın ve Batılı Devletlerin bölgede Azerbaycan ve Türkiye'nin güçlenmesini kendi çıkarlarına büyük bir tehdit olarak görmeleri ve nitekim bunun bir göstergesi olarak hem Karabağ Savaşında ve hem de sözde soykırım iddialarını sıkça dile getirerek açık bir şekilde Ermenistan'ı desteklemeleri Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin stratejik önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bunun bir sonucudur ki, bu ilişkilerin sadece siyasi ve ekonomik işbirliği ile sınırlandırılmaması gerektiğini bilen her iki devlet, günümüzde aynı zamanda askeri ve sosyo-kültürel alanlarda da işbirliğini genişletmeye devam etmektedirler. Başta kültür ve eğitim alanlarında olmak üzere yapılan diğer sosyo-kültürel projelerde işbirliği yanında, Türkiye'de askeri liselerde Azerbaycanlı subayların eğitim görmesi, askeri konularda gerekli araç gereç desteğinin sağlanması, Azerbaycan ordusunun NATO'ya entegrasyonu amacıyla gerekli desteğin sunulmasında Azerbaycan ile Türkiye arasında askeri konularda da önemli gelişmelerin yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere iki devlet arasında tarihi süreç içerisinde var olan, ortak dil, ortak tarih ve kültüre dayalı ilişkiler günümüzde uygulanan ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve askeri işbirlikleriyle daha da güçlendirilmekte ve bu durum bölgesel istikrarın sağlanması açısından da her iki ülkeye olumlu katkılar sağlamaktadır. Bu ilişkilerin gelecekte de sürdürüleceğine dair her iki tarafın da atmış olduğu emin adımlar,

Azerbaycan ve Türkiye arasında duygusal bir bağlılıktan ziyade artık stratejik ortaklık hedeflerinin gerçekleştiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, M.** (2016) *Azərbaycan Tarixi(Ən qədim zamanlardan 21-ci əsrin ilk onilliklərinədək)*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Ağacan, K.** (2009) *Ermenistanla Protokollar və Türkiyə Azərbaycan İlişkilrinə Etkileri*. İstanbul: 21. Yüzyıl Üniversitesi.
- Asker, A.** (2016) *Tarihe Tanıklık: Mir Mövsün Nevvab və 1905-1906 Yıllarında Ermeni-Müslüman Çatışması*. İstanbul:Savaş ve Toplum Üzerine Yazılar; Eğitim Kitabevi.
- Asker, A.** (2018) *Mirza Bala Mehmetzadenin Azərbaycan Misak-ı Millisi Üzerine Yorumları*, Bakı: AMEA, Azərbaycan Əlyazmaları Dünya Kitabxanalarında mövzulu 3-cü Beynəlxalq Konfransın materialları.
- Asker, A.** (2018) *Mirza Bala Memmetzadenin Azərbaycan Misak-ı Millisi Üzerine Yorumları*, Bakı: AMEA-Məhəmməd Füzuli Adına Əlyazmalar İnstitutunu.
- Aslan, B.** (2000) *1. Dünya Savaşı Esnasında "Azərbaycan Türkleri"nin "Anadolu Türkleri"ne "Kardaş Kömeği (Yardımlı)" və Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Aslanlı, A.** (2018) *Türkiyə Azərbaycan Ekonomik İlişkileri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi.
- Bekcan, U.** (2013) *Devrimden Sonra Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF dergisi.
- Bünyadov, Z.** (1994) *Azərbaycan Tarixi*, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Cafersoy, N.** (2001) *Elçibey Dönemi Azərbaycan Dış Politikası(Haziran 1992-Haziran 1993)*. Ankara: ASAM.
- Çetinoğlu, M.** (2017) *Safeviler ve Kızılbaş Türkler*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Er, T.** (2010) *Azadlıktan Tiranlığa*, Ankara: SARKAÇ Yayınları.
- Əhmədov, R.** (2013) *Türk Xalqları Tarixi(13-20-ci əsrin əvvəlləri)*. Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti.
- Həsənli, C.** (2009) *Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)*. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
- Həsənov, Ə.** (2005) *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti*. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
- Həsənov, Ə.** (2016) *Azərbaycanlılara Qarşı Etnik Təmizləmə və Soyqırımını Siyasətinin Mərhələləri*. Bakı.
- İsmayılov, İ.** (2009) *Türk Dünyası XX Əsrdə*, Bakı: Vətən Nəşriyyatı.
- Qasımlı, M.** (2015) *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti*, Bakı: Mütərcim Nəşriyyatı.
- Qasımov, M.** (1999) *Beynəlxalq Münasibətlər Tarixi (20-ci əsr, 2-ci hissə, 1946-1999-ci illər)*. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı.
- Qaziyev, Y.** (2009) *Erməni Məsələsi Yalanlar və Gerçəklər*, Bakı: Qafqaz Araştırmaları İnstitutu.
- Quliyev, R.** (2015) *Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində Gömrük İşı (1920-1991)*. Bakı: Turxan Nəşriyyatı.
- Qurbanov, R.** (2016) *Türk Xalqları Tarixi(2-ci hissə)*, Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.

- Məmmədov, E.** (2015) *Səlcuqlar*. Bakı: Mütərcim.
- Məmmədov, F.** (2017) *Azərbaycan Respublikası Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri(1991-2016)*. Bakı: Poliart Nəşriyyatı.
- Musayev, Y.** (2011) *Askeri teknik alanda Türkiyə Azərbaycan işbirliyi(1991-2011)* Bakı: SAM.
- Nəcəfli, G.** (2002) *Azərbaycan Xanlıqlarının Osmanlı İlə Siyasi Əlaqələri, 18-ci əsrin 2-ci yarısı*. Bakı: Nurlan Nəşriyyatı.
- Nuriyeva, İ.** (2015) *Azərbaycan Tarixi(Ən qədim zamanlardan 21-ci əsrin əvvəllərinədək)*. Bakı: Mütərcim Nəşriyyatı.
- Rzayev, A.Ə.** (2010) *Azərbaycan Tarixi (19-21-ci əsrin əvvəlləri)*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Sander, O.** (2015) *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*. Ankara: İMGE Kitabevi, 29. Baskı.
- Sander, O.** (2015) *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İMGE Kitabevi, 25. Baskı.
- Süleymanov, M.** (2014) *Nuru Paşa ve Silahdaşları*. Bakı.
- Şeker, M.** (2016). Süleyman-Şah(I), Rukne'd-Din Süleyman-Şah b. Kutalmış (Ö.479/1086). Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, (1). 39-51.
- Tecim, A.** *KARABAĞ; Sorular ve Gerçekler*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Turan, O.** (1969) *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul :Turan Neşriyat Yurdu.
- Vəliyev, C.** (2010) *Türkiyə Ermənistan Protokolları Udan Kim Uduzan Kim*. Bakı AR Prezidenti yanında Strateji Araştırmalar Mərkəzi.
- Yel, S.** (2010) *1936 Yılından Sonra Değişen Dünya Şartları, Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasında Boğazlar Meselesi*. St. Petersburg: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırmaları Derneği.

İnternet Kaynakları:

- Url-1** <<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>>
- Url-2** <http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/dilde_fikirde_ve_iste_birlik_6b41671a-6de9-44b0-b047-1e5e530afb14.pdf>
- Url-3** <<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>>
- Url-4** <<https://www.kanunum.com/files/3903-2.pdf>>
- Url-5** <<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/tbmm19034092ss0297.pdf>>
- Url-6** <<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>>
- Url-7** <<https://www.kanunum.com/files/3903-2.pdf>>
- Url-8** <<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/tbmm19034092ss0297.pdf>>

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Rauf KAMİLZADA

Doğum Tarihi: 03/05/1992

Doğum Yeri: Masallı, Azerbaycan

E-posta: raufkamilzada@gmail.com

Öğrenim Durumu

Lisans: Bakü Devlet Üniversitesi, Amerika Araştırmaları

Yüksek Lisans: İstanbul Aydın Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları